

Українська мова
для загальноосвітніх
навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Гнаткович Т.Д., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е.,
Лавер К.М., Рінгер К.В.

«Українська мова
для загальноосвітніх
навчальних закладів
з навчанням угорською мовою»

підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Львів
Видавництво «Світ»
2015

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я7+(81.665.2)
У 45

Авторський колектив:
*Т. Гнаткович, А. Лукач, Є. Борисова,
К. Лавер, К. Рінгер*

Українська мова для загальноосвітніх навчальних
У 45 закладів з навчанням угорською мовою : підруч. для
7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Гнаткович, А. Лукач,
Є. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер. – Львів : Світ,
2015. – 184 с.

ISBN 978-966-603-000-0

У підручнику вміщено матеріал, який допоможе учням спочатку повторити вивчене, а потім поглибити свої знання про частини мови, вдосконалити вміння змінювати слова і правильно будувати речення, повторити вивчене про частини мови і типи мовлення, поглибити свої знання. Пожвавити й урізноманітнити початковий процес на уроці і вдома покликані рольові завдання «Ти – дослідник», «Робота в парах», інтелектуальні розминки, творчі завдання і завдання з перекладу. Тексти підручника та ілюстративний матеріал містять цікаву інформацію про життя та побут українців, сучасне українське мистецтво.

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я7+(81.665.2)

ISBN 978-966-603-000-0

© Гнаткович Т.Д., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е.,
Лавер К.М., Рінгер К.В., 2015
© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2015
© Видавництво «Світ», 2015

Любі учні!

Непомітно промайнуло літо, і веселий дзвінок знову покликав вас за парти. Ми раді зустрічі з вами і готові продовжити нашу спільну подорож у світ знань.

Цього навчального року ви вивчатимете частини мови, а саме: форми дієслова – дієприкметник і дієприслівник; прислівник; службові частини мови: прийменник, сполучник і частку, а також особливу частину мови – вигук. Ви вдосконалюватимете свої вміння змінювати слова і правильно будувати речення. Автори підготували для вас такі завдання, які допоможуть легко опанувати нові знання. Рольові завдання «Ти – дослідник», «Ти – редактор», «Робота в парах», інтелектуальні розминки та творчі завдання урізноманітнять вашу роботу на уроці і вдома.

Тексти підручника містять не тільки цікаву інформацію про життя та побут українців, а ще й цікавинки з усього світу. Завдання з перекладу також допоможуть вам розвивати свої здібності й успішно вивчати українську мову, дадуть можливість порівняти особливості угорської та української мов. Бажаємо вам успіху!

*З повагою
Автори підручника*

§ 1. Поняття про українську літературну мову

Вправа 1. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Про що просила матуся ліричного героя? Яка мова є рідною для вас? Які мови ви ще вивчаєте? Яка з них є державною, а яка – мовою міжнародного спілкування?

МАТУСИН ЗАПОВІТ

Раз казала мені мати:
«Можеш мов багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну із мов усіх
щоб у серці ти зберіг».
В серці ніжну і погідну
збережу я мову рідну!
(М. Хоросницька)

Вправа 2. Ти – дослідник. І. Прочитайте текст.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні й громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут. Вона характеризується уніфікованістю, стандартизованістю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в усній і писемній формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні. Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби суспільства. Писемна форма літературної мови функціонує в галузі державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібравши в себе окремі діалектні ознаки інших наріч. Зачинателем нової української літературної мови був Іван Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»). Він першим використав народнорозмовне багатство полтавських говорів і фольклору.

Основоположником сучасної української літературної мови справедливо вважають Тараса Шевченка. Саме він уперше своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної та словесно-художньої культури, заклав основи для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови. У мові творів Шевченка знайшли відображення народнопоетична творчість, усно-розмовні форми народної мови. Традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови продовжили у своїй творчості І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М. Коцюбинський та інші письменники.

Українська літературна мова постійно розвивається та збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням обов'язкових для всіх літературних норм (*З енциклопедії*).

II. Усно дайте відповіді на запитання.

1. Яку мову ми називаємо літературною?
2. У яких формах реалізується літературна мова?
3. Де використовують усну форму літературної мови? А писемну?
4. На основі якого наріччя сформувалась українська літературна мова?

5. Кого вважають зачинателем, а кого – основоположником української літературної мови?
6. Хто продовжив традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови?

III. Що ви знаєте про створення угорської літературної мови? Використовуючи як зразок наведений текст, підготуйте повідомлення про виникнення угорської літературної мови.

Вправа 3. Прочитайте вислови відомих людей про мову. Запишіть у зошити вислів, який вам сподобався найбільше. Усно поясніть свій вибір. Що значить мова для вас?

«Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу» (*Олесь Гончар*).

«Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною» (*Кіндрат Кропива*).

«Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» (*Панас Мирний*).

Словник

діалéкт – nyelvjárás

загальнонаро́дна мо́ва – egész nép nyelve

мелодика – dallam

нарі́ччя – nyelvjárás

скарбни́ця – kincstár

споді́ванки – remények

стандарти́зованість – szabványosítás

уніфіко́ваність – egységesség

уста́лення – intézményesülés

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО у 5-6 КЛАСАХ

§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях

Вправа 4. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Яка основна думка поезії? Які види речень за метою висловлювання використані у творі? Поясніть вживання розділових знаків у кінці речень.

Хіба чекати плати за добро?
Нехай в руці зламається перо,
нехай твоя зламається рука,
що за добро добра собі чека!
Добро твориться просто – ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
як хмарка в'ється і сміється пташка,
як трудиться мурашка-горопашка.
(І. Драч)

II. Пригадайте два-три прислів'я про добро, запишіть їх.

Вправа 5. Перепишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки. Усно поясніть свій вибір.

1. Климко йшов уже восьму добу Першого дня йому йшлося легко навіть весело (Г. Тютюнник). 2. Чи знаєте ви як шелестять улітку осоки (І. Цюпа). 3. Ліс ще дрімає а з синім небом уже щось діється... (М. Коцюбинський). 4. Проїшли жнива скінчилися возовиця (Панас Мирний). 5. Боже як багато в світі краси Яке небо (О. Довженко). 6. З чого починається любов до отчого краю (Є. Гуцало).

Вправа 6. Творча робота. I. Пригадайте правила вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами. Для цього скористайтеся схемами.

- 1) ○, ○, ○, ○... . 3) ○ : ○, ○ і ○.
2) ○ і ○, ○ і ○... . 4) ○, ○, ○ – ○.

II. До кожної схеми доберіть по одному прикладу, запишіть їх у зошит.

Вправа 7. Перепишіть речення, поясніть вживання розділових знаків при звертаннях.

1. Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові (*Т. Шевченко*). 2. Ох, пісне, чому, як той птах, не летиш? (*М. Рильський*). 3. Шуми, вітре, шуми, буйний, на ліси, на гори... (*М. Шашкевич*). 4. Спи, мій малесенький, поки є час (*Леся Українка*). 5. Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве!

Вправа 8. І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про ворону? Перекажіть текст.

ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ ВОРОНА

Гадаєш, усі ворони похмурі та нецікаві? Насправді ці мудрі, грайливі птахи можуть розповісти про себе багато цікавого та несподіваного. Готовий дивуватися? Тоді вперед!

Виявляється, ворони обожнюють ігри та розваги. Ще корінні американці помітили, як птахи з задоволенням каталися на снігових заметах. Полюбляють ворони бешкетувати і з іншими тваринами: котами, собаками, а на волі залюбки граються з вовками і видрами. Для цього пернаті використовують все, що знайдеться під рукою... чи то пак, під лапою: шишки, палички, м'ячі тощо.

Розуму цим дивовижним пернатим не позичати. Траплялися випадки, коли ворона, захищаючи своє потомство, кидала невеличкі камінці в людей, що наближалися до гнізда.

Живучи в неволі, ворони здатні навчитися розмовляти не гірше від папуг. Часто вони імітують звуки тварин та автомобілів, а в дикій природі відтворюють виття вовків і лисиць. Завдяки такій властивості чорнявим красеням легко вдається відлякати хижака та поласувати залишками здобичі.

Спілкуються ворони не тільки з допомогою звуків. Птахи однієї зграї прекрасно розуміють одне одного за рухами дзьоба.

Ворони турбуються про своїх товаришів. Якщо птах зламає крило чи отримає іншу травму, згряя нізащо не залишить його наодинці з бідою.

Вилетівши з батьківського гніздечка, птах оселяється у так званій воронячій банді та шукає свою другу половинку.

Після цього усе життя ворони живуть парами та зберігають вірність.

Побачити ворону можна в будь-якому куточку світу. А все тому, що птахи невибагливі та легко адаптуються до навколишніх умов. У дикій природі ворона живе 17 років, у неволі — близько 40 (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

II. Перепишіть перший абзац тексту, визначте вид кожного речення за метою висловлювання. Усно поясніть вживання розділових знаків.

III. Пошукайте в інтернеті цікаві факти про інших тварин. Розкажіть про них у класі

Словник

мура́шка-горопа́шка – hangya
осоко́ри – nyírfá
возови́ця – aratás
бешкетува́ти – csintalankodik

ві́дра – vidra
перна́ті – madarak
грайли́вий – játékos
обо́жнювати – imádják

§ 3. Способи творення слів

Вправа 9. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Куди кличе автор читачів? Який літературний прийом використала автор у поезії? У виділених словах визначте значущі частини. Встановіть спосіб творення цих слів.

Засвітились **листочки** на клені
жовтим-жовтим, ясним вогнем.
Киньте ви всі турботи **щоденні**
і до осені в гості підем.

(Н. Красоткіна)

В українській мові слова творяться за допомогою таких способів:

- **суфіксальний:** *слово* → *словник*; *дуб* → *дубочок*, *білий* → *білесенький*;
- **префіксальний:** *казка* → *приказка*; *брати* → *відібрати*; *водний* → *підводний*;
- **префіксально-суфіксальний:** *сила* → *безсилля*; *слово* → *прислівник*; *чесний* → *по-чесному*;
- **безафіксний:** *молодий* → *молодь*; *бігати* → *біг*; *рухатись* → *рух*;
- **складання слів або основ:** *лісопарк* → *ліс* + *парк*; *трикутник* → *три* + *кут*; *чорнобривий* → *чорний* + *брови*;

- **аббревіація:** зовнішнє незалежне оцінювання → ЗНО; вищий навчальний заклад → ВНЗ.
- **перехід однієї частини мови в іншу:** *військовий* (який?) літак – хоробрий *військовий* (хто?).

Вправа 10. Творча робота. Гра-змагання. І. За допомогою різних способів словотворення утворіть від поданих слів якомога більше спільнокореневих. Усно назвіть способи словотворення, якими ви скористалися.

Зразок: село – сільський, виселок, селище, поселення. Вилोक – це селище на Закарпатті поблизу кордону з Угорщиною.

Рука, радий, озеро, ліс.

ІІ. Виберіть з новоутворених слів два, складіть з ними речення і запишіть їх.

Вправа 11. Запишіть слова, розкривши дужки. Усно поясніть їх правопис.

(Тепло)ізоляція, (довго)житель, (прес)конференція, (місто)по-
братим, (право)охоронець, (теле)коментатор, (шоу)бізнес, (фото)
художник, (екс)чемпіон, (мікро)автобус, (компакт)диск, (східно)
український, (адміністративно)територіальний, (дванадцяти)
поверховий, (сніжно)білий, (біло)сніжний, (південно)східний,
(суспільно) корисний, (високо)кваліфікований, (навчально)тре-
нувальний.

Вправа 12. І. Перепишіть текст. У виділених словах визначте значущі частини, встановіть спосіб їх творення.

Золтан Баконій **народився** в напрочуд красивому селі Невицькому, що потопає в зелені гір. З башт розташованого на його те-

Й. Бокшай. Дерево над рікою

риторії **середньовічного** замку відкривається чудовий **краєвид** на долину річки Уж. Невицьке мальовниче будь-якої пори року, тому не випадково саме тут приходило натхнення до багатьох **закарпатських** митців. У цих місцях любив працювати й патріарх закарпатської школи **живопису** Йосип Бокшай (*За Л. Луцкером*).

II. Чи бували ви в Невицькому замку? Які легенди ви про нього знаєте? Розкажіть їх своїм однокласникам.

Вправа 13. Інтелектуальна розминка. I. Згрупуйте спільнокореневі слова і запишіть їх. Позначте у них корінь. Написане зверте з однокласниками.

Річечка, гора, літній, барва, усміхнений, ріка, гористий, **літувати**, безбарвний, сміх, барвистий, підгір'я, річище, літечко, посмішка, гірська, літо, річковий, посміхатися, **заріччя**.

II. За тлумачним словником з'ясуйте значення виділених слів, складіть з ними речення.

Вправа 14. Творча робота. Складіть твір-розповідь (п'ять–вісім речень) про подорож у гори. Твір розпочніть так: «Сьогодні чудовий осінній ранок. Ми разом з батьками вирушили у гори.»

Словник

натхнення – inspiráció
патріарх – pátriárka

літувати – nyaralni
заріччя – a folyó tulsó partja

§ 4. Частини мови. Іменник. Прикметник

Вправа 15. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з поезії. Яка його основна думка? Поставте запитання до виділених слів. До яких частин мови вони належать? Які граматичні категорії ви можете визначити у цих словах?

Є на світі моя країна,
де **червона цвіте калина**,
гори, ріки і полонина –
це моя Україна.
Є на світі моя країна,
найчарівніша, як перлина,
в моїм серці вона єдина –
Це моя Україна!
(Ю. Рибчинський)

Іменник – це самостійна частина мови, яка об'єднує слова, що називають предмети, предметні ознаки, процеси, дії та явища, відповідають на питання *хто? що?: метро, трактор, машина, озеро, біг*.

Поділяються іменники на загальні та власні, конкретні та абстрактні назви, назви істот і назви неістот, належать до одного з трьох родів, змінюються за числами, відмінками, у реченні найчастіше виступають підметом чи додатком.

Прикметником називається самостійна частина мови, що виражає назву ознаки предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чий? чия? чий? чия? Наприклад: корисний вчинок, корисна річ, корисне зілля, корисні копалини*.

Прикметник завжди відноситься до іменника, який пояснює, і узгоджується з ним, тобто ставиться в тих же роді, числі та відмінку, що й іменник.

У словосполученні прикметник найчастіше буває залежним словом, а в реченні – означенням, рідше – присудком.

Вправа 16. Інтелектуальна розминка. I. Прочитайте текст. Усно дайте йому назву і визначте його тему. Випишіть з нього: 1) усі іменники на позначення власних назв; 2) чотири іменники на позначення загальних назв; 3) три словосполучення типу «прикметник + іменник». У виписаних словосполученнях визначте рід, число, відмінок. Усно поясніть правопис власних назв.

Батьківщина картоплі – Чилі та Перу. В Європу цю рослину завезли перші дослідники Південної Америки близько 1500 року. Поширюватися як сільськогосподарська культура картопля почала тільки у XVIII ст. завдяки французькому королю Людовику XVI. Інки, давній народ, який населяв Перу, вирощували близько 60 видів картоплі в різних місцях і в різних кліматичних умовах – від пустель на океанському узбережжі до найродючіших земель берегів озера Тітікака, розташованого на висоті 4000 м над рівнем моря.

II. Чи відомо вам щось про походження інших сільськогосподарських культур? Повідомте цю інформацію однокласникам.

Вправа 17. До прикметників доберіть по два-три іменники різного роду, узгоджуючи їх з прикметниками. Усно визначте їх рід. Із двома словосполученнями складіть речення.

Зразок: лісовий – лісова ягода; лісове озеро; лісовий кущ. Малина – лісова ягода.

ранковий –
спокійний –

холодний –
нічний –

сухий –
гіркий –

Вправа 18. І. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте рід, число та відмінок виділених іменників.

З давніх-давен через с..ло
Медвин пролягає л..бединий
шлях.

Коли запахне відталою
з..млею і б..р..зовим соком,
птиці, розкол..хуючи пові-
тря, приносили на святко-
вих кр..лах вологе т..пло.
Іноді лебеді падали неда-
леко від села на прибутну
воду, близ..ко підпускали

до себе дітвору й дорослих. Потім птиця, струшуючи живі крап-
лини, розгонисто підіймалася вгору, а людина, роняючи піт,
хилилася в роботі низ..ко до землі. Проте їй ще довго-довго
ввижались оті сонцем перемиті віщуні тепла, що на крилах
приносять в..сну (За М. Стельмахом).

II. У тексті підкресліть прикметники, зверху надпишіть їх розряд за значенням.

Вправа 19 (з ключем). Поставте іменники в орудному відмінку однини і випишіть у стовпчики: 1) спочатку ті, у яких букви подвоїлися; 2) потім ті, у яких букви не подвоїлися; 3) за ними ті, у яких вжито апостроф.

Зніяковілість, емаль, шерсть, подорож, кров, смерть, оже-
ледь, жовч, верф, вживаність, снасть, радість, гниль, старість,
далеч, мати.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву.
З цих букв прочитайте закінчення вислову В. Сухомлинського
«Треба тонко відчувати три речі: ...»

Вправа 20. Творча робота. І. Пригадайте відомості про ступені порівняння прикметників. Чи від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння? Свою відповідь обґрунтуйте.

II. З поданих прикметників випишіть ті, від яких можна утворити ступені порів-
няння, поряд за зразком запишіть форми вищого та найвищого ступенів.

Зразок: холодний – холодніший, найхолодніший, більш холо-
дний, найменш холодний.

Дерев'яний, ясний, теплий, морквяний, книжковий, глухий,
Марійчин, золотий, хороший, шоколадний, лісовий, кислий.

Вправа 21. І. Прочитайте текст. Як учені дізналися дату народження головної героїні п'єси В. Шекспіра? Що ви знаєте про історію її кохання?

З ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ, ДЖУЛЬЕТТО!

Виявляється, 16 вересня жителі італійського міста Верона святкують день народження **Джульетти**, головної героїні найпечальнішої повісті на світі.

У день народження Джульетти веронці влаштовують веселі карнавали і гамірні фестивалі, які приваблюють до міста туристів.

Щоб визначити точну дату народження шекспірівської красуні, історикам довелося добряче попрацювати.

Прискіпливо дослідивши усі події в тексті, вчені знайшли рядки, де годувальниця, розмовляючи з леді Капулетті, згадує про народження своєї вихованки в день свята урожаю.

Зіставивши всі факти і події в тексті, доктор Джузеппе Вівіані визначив день народження юної Джульетти — 16 вересня 1284 року (*За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>*).

II. Випишіть з тексту словосполучення типу «**прикметник + іменник**». Визначте їх рід, число, відмінок, а також розряд за значенням прикметників.

III. Запишіть фонетичну транскрипцію виділеного слова.

Словник

узберéжжя – tengerpart

пустéля – sivatag

кліматічні умóви – éghajlati viszonyok

прискіпливо – aprólékosan

годува́льниця – ápoló

зняко́вілість – zavar

§ 5. Числівник

Вправа 22. Поетична хвилинка. І. Прочитайте поезію. Який художній прийом використав поет? Яку людську рису він висміяв? Які людські риси засуджуєте ви?

ВОВКИ

— Чого, брате, так збілів?
Що з тобою сталося?
— Ох! За мною через став
аж сто вовків гналось!
— Бог з тобою!.. Сто вовків!
Та б село почуло!
— Та воно, пак, і не сто,
а п'ятдесят було!
— Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?
— Ну, Іванцю! Нехай так,
але десять гналось!
— Та і десять не було!
Знать, один усього?
— А як один? Аби вовк!
Страшно і одного...
— А може, то і не вовк?
— А що ж то ходило,
таке сиве та мале,
а хвостик, як шило?

(С. Руданський)

II. Випишіть з тексту числівники, визначте їх розряд за значенням, за будовою, відмінок, поясніть правопис.

Числівник — це частина мови, яка означає число, кількість, а також порядок предметів при лічбі. Числівники відповідають на питання *скільки? який? котрий?*: *три, дванадцять, двадцять перший, сто сорок восьмий, п'ять десятих*. Числівники бувають кількісні та якісні, змінюються за відмінками. Числівник може бути підметом, присудком, другорядним членом речення.

Вправа 23. Запишіть цифри словами у формі кількісного та порядкового числівників, з двома парами числівників складіть речення.

Зразок: : 5 — п'ять, п'ятий. Я купила п'ять зошитів. На п'ятому уроці до класу зайшли гості.

4; 15; 77; 123; 869.

Вправа 24. Перепишіть слова, вставляючи на місці пропусків, де потрібно, букви чи знаки. Усно поясніть правопис числівників.

Д..сят., сорок вісім., п..ятд..сят шість., сім..сот двадцят..
дев..ят., вісім..д..сят.. ч..тири, шість..д..сят, триста сім..надцят..
міль..ярд, два міль..йони, дев..яносто.

Вправа 25. Інтелектуальна розминка. І. Спишіть текст, замінюючи цифри словами. Усно поясніть їх правопис.

КВІТИ ЗАМІСТЬ ГОДИННИКА

О. Рослін. Портрет
Карла Ліннея

У 1730 році шведський натураліст Карл Лінней винайшов квітковий годинник. Винахід полягав у тому, що вчений знайшов 24 види квітів, які розпускались і закривались у певний час доби, тож можна було влаштувати годинник, виходячи з ритму їхнього життя. Наприклад, якщо квітки темної герані закриваються, це означає, що надворі друга ночі, а коли розпускається брунатно-жовтий лілійник – 8-ма година вечора ... (З енциклопедії).

ІІ. Поставте до тексту три-чотири запитання. Усно дайте на них відповіді. Чи знаєте ви цікаві факти про квіти? Розкажіть про них своїм однокласникам.

Вправа 26. Творча робота. Використовуючи числівники, дайте відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Скільки часу ти збираєшся до школи?
3. Коли ти приходиш до школи?
4. О котрій годині закінчуються уроки?
5. Скільки часу ти витрачаєш на виконання домашнього завдання?
6. О котрій годині ти лягаєш спати?

Словник

збіліти – megsápad

натураліст – természetkutató

герань – muskátli

брунатно-жовтий лілійник – sárga-barna

lilium

§ 6. Займенник

Вправа 27. I. Прочитайте поезію. Розкажіть, який період осені у ній описується. Як ви розумієте фразеологізм «бабине літо»?

ОСІНЬ

Осінь, осінь. Все розфарбувала,
одягла довкілля в теплі кольори.
Я сьогодні наче в казці побувала,
і мені всміхалось сонечко згори.
Все промінням сонячним залито,
срібні павутинки натяглись в гіллі.
Це прощальні струни бабиного літа,
і на них заграли вітри-скрипалі.

(Н. Красоткіна)

II. Знайдіть у тексті займенники. На що вони вказують?

Я. Жмінка. Бабине літо

Займенником називається частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх: *він, ми, такий, цей, стільки, кожний*.

Займенники, що вказують на предмети, відмінюються, подібно до іменників, за відмінками і в реченні виконують

здебільшого роль підмета або додатка. Займенники, що вказують на ознаку, змінюються, подібно до прикметників, за родами, числами й відмінками і в реченні виконують роль означення. Займенники, що вказують на кількість, відмінюються, як числівники, за відмінками і в реченні виконують роль додатка.

Вправа 28. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Випишіть з нього займенники, визначте їх розряд за значенням. На що (особу, предмет, ознаку чи кількість) вони вказують?

Уроки Юрія Юрійовича були для Юлі насолодою. Вона намагалася збагнути, чим вони їй так подобаються, якими чарами володіє вчитель. Учениця записувала його мову, окремі речення чи думки, які їй чимось вражали. Вдома, розшифровуючи свої записи, вдумувалась у них, аналізувала кожне слово.

Ні, нічого незвичайного не було в розповіді вчителя. І дівчина робила висновок: справа у майстерності вчителя... *(За О. Донченком)*.

Вправа 29. Творча робота. Спишіть прислів'я, ставлячи подані у дужках займенники у потрібній формі. Усно визначте їх синтаксичну роль. Поясніть, як ви розумієте останнє прислів'я.

1. Вересневий час – сім погод у (ми). 2. Серпень страву готує, а вересень подає (вона) до столу. 3. Після Якова (22 жовтня) тепла (ніякий). 4. Осінь іде і за (себе) дощ веде. 5. Як прийде осінь, (кожний) хосен. 6. На (чий) току молотять, (той) і хліб возять. 7. Погане дерево – погана з (він) й тріска.

Вправа 30. Запишіть займенники групами, відповідно до розрядів за значеннями. Правопис виділених займенників поясніть. З трьома займенниками різних розрядів складіть речення.

Ти, мій, їхній, такий, ви, що, кожен, оця, весь, нічий, деякий, щось, себе, будь-хто, який-небудь, абикотрий.

Вправа 31. Відгадайте загадки, відповіді запишіть у зошит, провідмініайте їх.

1. Назва країни: слово починається і закінчується особовим займенником, а посередині назва породи коня. 2. Які два займенники псують дороги? 3. Особовий займенник, який на письмі передається однією буквою. 4. До особового займенника додайте одну літеру і перетворіть його на антонім до слова «війна».

Вправа 32. Усно поясніть значення фразеологізмів, за потреби, скористайтесь фразеологічним словником. З двома фразеологізмами складіть речення і запишіть їх. У фразеологізмах підкресліть займенники.

Бити себе в груди; буде й на нашій вулиці свято; не бачить далі свого носа; знати всі ходи та виходи; стати на свої ноги; ні з того ні з сього; не на ту ногу встати; от тобі й маєш; хто в ліс, хто по дрова.

Словник

тік – cséplő

тріска – tőkehal

збагнути – megérteni

скрипаль – hegedűművész

§ 7. Дієслово

Вправа 33. І. Прочитайте текст. Назвіть його тему. Усно завершіть розповідь (два-три речення).

Школа – як неспокійний, гомінливий вулик: гуде, шумить, сповнена дитячим галасом. А то враз притихне після дзвінка, тільки чути, як у класах хтось читає по складах, відповідає таблицю множення а чи розповідає закон Архімеда...

У кожного класу свої клопоти.

Дзеленькне дзвінок – і знову озоветься тривожний вулик...

II. Випишіть з тексту дієслова. Яку дію (завершену чи незавершену, у якому часі) вони називають? Розкажіть, що ви знаєте про дієслово.

III. У виділеному слові визначте кількість звуків і букв.

Дієслово – самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити? що роблять? що зроблять? тощо: читати, слухають, поливав, забув би.*

Дієслова мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

У теперішньому і майбутньому часах дієслова змінюються за особами і числами, а в минулому часі – за родами (в однині) і числами.

Дієслова бувають доконаного і недоконаного виду, перехідними або неперехідними, змінюються за способами (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше є присудком.

Вправа 34. Від дієслів утворіть по одному дієслову всіх часових форм і запишіть їх. Оберіть одне дієслово і введіть у речення всі його часові форми.

Зразок: читати – читав, читають, читатиме. Микола читав оповідання. Учні виразно читають. Марійка читатиме повість І. Франка улітку.

Слухати, хотіти, подумати, чути, запитати.

Вправа 35. Ти – перекладач. Перекладіть речення, запишіть їх. Під час перекладу уникайте дослівного перекладу. Підкресліть у перекладених реченнях дієслова, визначте їх час і спосіб.

A tanulás is munka, mégpedig nem is könnyű munka. Meg kell-e tanulnunk azt, hogyan kell tanulni? Egyesek szerint feltétlenül, mások szerint viszont nem, hiszen a tanulás oly egyszerű.

Tanulni megtanulni nemcsak kell, de szükségszerű. Hiszen semmilyen munka nem lehet eredményes, ha hozzáértés nélkül végezzük. A tanulás pedig munka. Hát meg kell tanulni úgy végezni ezt a munkát, hogy eredményes legyen és örömet okozzon.

Вправа 36. І. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Визначте, у якому способі вжито дієслова. Випишіть з тексту п'ять дієслів. Поставте їх у дійсному та умовному способах. З двома дієсловами різних способів складіть речення.

Зразок: будьте – буду, був би. Завтра я буду вдома.

Учні!

Будьте зразком дисциплінованості на вулиці. Дотримуйтеся правил дорожнього руху. Ходіть тільки по тротуару. Переходьте дорогу тільки у визначених місцях. **Не користуйтеся** навушниками на вулиці. **Не порушуйте** правил самі і не дозволяйте робити цього своїм товаришам. Це врятує ваше життя! (З журналу).

II. Поясніть правопис виділених слів. Пригадайте, у яких випадках **не** з дієсловами пишеться разом.

Вправа 37. Спишіть речення, поставивши дієслова у потрібному часі. Визначте особу та дієвідміну дієслів теперішнього часу.

1. Дмитрик, восьмилітній хлопчик, (вискочити) з душної низенької хати... (М. Коцюбинський). 2. Стадо північних оле-

нів повільно (йти) тундрою (*М. Трублаїні*). 3. Ліс ще (дрімати) в передранішній тиші (*М. Коцюбинський*). 4. Дятел – тесляр, своїм міцним дзьобом він легко (видовбувати) дупла у деревах. (Пробити) дятел отвір у корі, а потім дзьобом спритно (вибирати) деревину. От і готова квартира (*В. Пархоменко*).

Словник

вўлик – méhkas
тесляр – asztalos

спрїтно – ügyesen
необхїдно – szükségyszerű

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова – самостійні частини мови у рядку:

- А** пригода, жовтий, краса, у
Б виразно, тихо, овва!, загадка
В переходити, місяць, веселий

2. Усі іменники абстрактні у рядку:

- А** сувенір, сміливість, скеля, море
Б патріотизм, піднесення, боротьба, героїзм
В навчання, оптимізм, зима, човен

3. З не разом пишуться іменники:

- А** (не) пара **Б** (не)ук **В** (не)книга
Г (не)года **Д** (не)рука **Е** (не)вдаха

4. Установіть відповідність між термінами та прикладами до них:

Терміни

Приклади

1 якісні прикметники	А Парасчин, свекрушин, Олегів
2 відносні прикметники	Б сміливий, ніжний, рішучий
3 присвійні прикметники	В залізний, складний, сільський

5. Разом треба писати кожний прикметник рядка:

- А** чорно/бровий, яблучно/виноградний, історико/філологічний
Б легко/крилий, загально/освітній, чудо/творний
В жовто/гарячий, напів/солодкий, кисло/солодкий

6. Усі числівники кількісні у рядку:

- А** п'ять, одинадцятий, сорок, п'ятдесят
Б вісім, два, двадцять один, дев'яносто
В сімдесят, шостий, сімнадцятий, десять

7. Правильно написаний числівник:

- А** дев'ясот **Б** шістьсот **В** п'ятьдесят

8. Форми називного відмінка, а також роду та числа не має займенник:

А хтось **Б** хтозна-який **В** себе

9. Через дефіс пишуться займенники:

А хто/сь, де/який, аби/чий, котрий/сь

Б казна/хто, будь/кого, що/небудь, хтозна/скільки

В аби/в/кого, де/в/кого, хтозна/до/якого, аби/з/ким

10. Усі слова – дієслова у рядку:

А рух, стрибати, третій, завітчаний

Б турбувати, любить, розуміє, малювати

В фарбувати, слух, зеленіє, подесятерити

11. Дієслово недоконаного виду є у рядку:

А дозріти на гілці

Б підстрибнути до хмари

В приїхати до бабусі

Г їсти суп

12. Дієслова наказового способу є в усіх рядках, крім:

А напишіть, розмалюйте, допомагали

Б зареєструй, принеси, стомилися

В раділи б, хочуть, зваримо

Г зваримо, віднесіть, виявляти

§ 8. Розвиток мовлення.

Повторення вивченого про текст.

Простий і складний плани власного висловлювання

1. Що ви знаєте про текст?

2. Які типи текстів ви знаєте? Які з них найчастіше використовуєте у мовленні?

Вправа 38. І. Прочитайте текст. До якого типу він належить? У якому стилі написаний? Свою відповідь обґрунтуйте.

ОЗЕРО СИНЕВИР

Справжньою перлиною Карпат є озеро Синевир, поетично назване Морським оком. Справді, воно з висоти пташиного польоту нагадує око. Посередині острівця, як зіниця ока, як зеленкуватий зрачок, а довге віття смерек і ялин – наче казкові вії.

Озеро Синевир належить до типу завальних. Воно утворилося близько 10–11 тисяч років тому внаслідок потужного обвало-зсуву корінних пісковиків, що зірвалися зі схилу гори Красної й перекрыли прадавню долину Синевирського потоку. Протяжність обвало-зсуву 400 м, ширина – близько 250 м. Рівень води в озері постійно змінюється, знижується взимку, підвищується навесні і влітку, знову спадає восени відповідно до припливів води з трьох постійних потоків. Також він змінюється у періоди танення снігу та інтенсивних дощів. Амплітуда коливання рівня води в озері досягає 4–4,5 м, відповідно змінюються площа водного дзеркала від 4,45 до 7,58 га, найбільша глибина від 19 до 23,5 м, та об'єм води від 350 до 460 тисяч кубометрів.

Й. Бокшай. Озеро Синевир

Проточність води забезпечується Синевирським потоком, що витікає на 350 м західніше озера. Вода у Синевирському озері прісна і належить до сульфатно-гідрокарбонатних з мінералізацією 107–186 мг/л. Температура води в озері досить низька навіть влітку.

В озері водяться велика кількість форелі декількох видів, рак річковий (3 довідника).

II. Поділіть текст на частини. Визначте головну думку кожної з них. Запишіть їх.

План – це послідовний перелік тих питань, які висвітлюються в тексті.

Складання плану – один з різновидів роботи з текстом. Він допомагає:

- краще зрозуміти текст, побачити його логічну структуру;
- відтворити (написати чи переказати) текст або скласти власне повідомлення на певну тематику;
- пригадати зміст прочитаного.

Іноді план складають під час читання книги. Проте краще складати план, коли твір уже прочитаний. Складання планів привчає до чіткості й логічності мислення, допомагає послідовно розкрити тему.

План буває простим і складним. Простий план – це лише перелік тих питань, яким присвячені книжка чи текст. У складному плані основні питання мають підпункти.

Як складати план?

Будь-який текст складається з окремих речень, згрупованих в абзаци. Слід знайти в абзаці чи їх групі самостійну, певною мірою завершену думку, усвідомити, які речення головні, а які – допоміжні стосовно розуміння суті викладеного. Завершена думка, яка об'єднує абзац чи їх групу, і буде назвою пункту плану. А твердження, які її обґрунтовують, пояснюють, ілюструють, будуть підпунктами до основних пунктів плану.

Готуючи план власного висловлювання, потрібно попередньо обміркувати те, про що ви говоритимете, а свої думки оформити у план, простий чи складний. Наприклад, для доповіді про морозиво *простий план* може мати такий вигляд:

1. Звідки походить морозиво?
2. Найпоширеніші рецепти приготування морозива.
3. Цікаві факти про морозиво.
4. Ставлення людей до морозива.

Складний план буде таким:

- I. Історія створення морозива.
- II. Рецепти приготування морозива.
 1. Перший рецепт морозива.
 2. Морозиво молочне.
 3. Морозиво з наповнювачами.
 4. Незвичне морозиво.

III. Цікаві факти про морозиво.

1. Науковці про морозиво.
2. Рекорди морозива.

IV. Значення морозива у житті людей.

Вправа 39. Творча робота. Уявіть собі, що ви журналіст й отримали завдання написати цікаву статтю. За наведеними вище зразками складіть простий і складний плани вашої статті на одну з тем:

1. «Історія автомобіля».
2. «Історія мобільного телефона».
3. «Життя у лісі».
4. Вільна тема.

Користуючись складеним вами планом, усно опублікуйте ваше повідомлення.

Словник

зіни́ця – pupilla

завальне (озеро) – beomlott (tó)

обва́ло-зсув – összeomlás-csuszamlás

піскови́к – homokkő

припли́в води́ – víz áramlása

ампліту́да – amplitúdó

га (гекта́р) – hektár (ha)

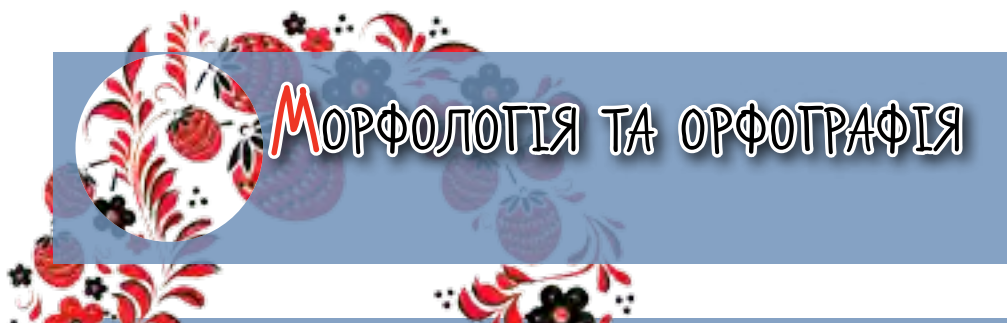
сульфа́тно-гідрокарбона́тний –
szulfát-bikarbonát

мінераліза́ція – ásványosodás

прі́сний – édes (víz)

градіе́нт – gradiens

§ 9. Загальне поняття про форми дієслова

Вправа 40. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
і водила мене у поля край села,
і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
і рушник вишиваний на щастя дала.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
і зелені луги, й солов'їні гаї,
і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
і засмучені очі хороші твої.

(А. Малишко)

II. Випишіть з вірша дієслова. З'ясуйте їх значення та морфологічні ознаки. Як називаються ці форми дієслова?

Вправа 41. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання, вміщені після неї.

Форми дієслова

Форми дієслова	На яке питання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення є
Неозначена	що робити? що зробити?	незмінна форма	будь-яким членом речення
Способові	що роблю? що робив? що буду робити? що робив би? що роби? і под.	за способами, часами, особами, числами, родами	присудком
Дієприкметник	який?	за родами, відмінками й числами	означенням, присудком
Форма на -но, -то	що зроблено?	незмінна форма	присудком
Дієприслівник	що роблячи? що зробивши?	незмінна форма	обставиною

1. Які форми дієслова незмінні?
2. Які форми дієслова можуть змінюватися за часами й особами?
3. Які форми дієслова можуть бути присудками?
4. Які форми дієслова вживаються тільки в ролі присудка?

Вправа 42. Інтелектуальна розминка. Дієслівні форми запишіть у п'ять груп: 1) неозначена; 2) способів; 3) дієприкметники; 4) форми на **-но, -то**; 5) дієприслівники.

Зразок

Неозначена форма	Способові форми	Дієприкметники	Форми на -но; -то	Дієприслівники
радіти	посаджу	сяючий	відчинено	зупинивши

Міркувати, удосконалюйте, розколотий, зібрано, побачивши, підстрибувати, смеркає, позеленілий, перекрито, роздумуючи, жили б, працювати, посивілий, зроблено, оглядаючи.

Вправа 43. Прочитайте текст. Спишіть, зазначаючи у дужках питання, на які відповідають форми дієслова. Підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль форм дієслова.

Зразок

Рушники подавали (способова форма, що робили?) і брали (способова форма, що робили?), йшли (дієприсл., що роблячи?) у святи.

Вишиваним (дієприкм., яким?) рушником батьки пов'язували молодих.

І сучасну, і традиційну оселю в Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва. Зображуючи малюнок, майстрині користувалися бавовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням. Зразки найдавнішої вишивки збережено лише за кілька останніх років (*З журналу*).

Вправа 44. I. Поряд із неозначеною запишіть усі інші можливі форми дієслів.

Зразок: прибирати, прибирають, прибрана, прибрано, прибираючи.

Виткати, вишивати, одягати, прикрашати, навчати.

II. Із двома-трьома формами дієслів складіть словосполучення, уведіть їх у речення, тематика яких відповідала б темі «Пісня, виткана на полотні».

Зразок: прибрана хата, вишиваний рушник.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і вишиваний рушник на стіні.

Вправа 45. Творча робота. Розгляньте фото на с. 26. Складіть усний твір на тему «Пісня, виткана на полотні», вживаючи різні форми дієслова.

Вправа 46 (з ключем). Перевір себе. Випишіть у стовпчик всі форми дієслова в такому порядку, як вони названі в таблиці до впр. 41: 1) неозначена; 2) способів; 3) дієприкметники; 4) форми на **-но**, **-то**; 5) дієприслівники.

Учитися, об'їжджаючи, освітлений, переїжджаю, зустрівшись, знешкоджено, звітуючи, думати, звисаючий, підігрітий, здивуватися, забувши, остерігатимусь, велено, стемнілий, з'єднавшись, знав би, намалюй, відтятий.

Ключ: з других букв прочитайте вислів поета П. Воронька, що починається словами «На жаль, ...»

Словник

неозначена форма – főnévi igenév
безособова форма – személytelen formá
дієприкметник – melléknévi igenév
дієприслівник – határozói igenév
росяністий – harmatos

бісер – gyöngy
охайність – tisztaság
перли – természetes gyöngy
смерк'як – sötétedik, alkonyodik
відтятий – levágott

§ 10. Дієприкметник як особлива форма дієслова

Вправа 47. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликає? Визначте головну думку, використавши слова вірша.

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливі, трепетні ліси,
де дуби мовчали величаво
у краплинах ранньої роси.

Бігла стежка вдалеч і губилась,
а мені у безтурботні дні
назавжди, навіки полюбились
ніжні і замріяні пісні.

В них дзвеніло щастя непочате,
радість невимовна і жива,
коли їх виводили дівчата,
як ішли у поле на жнива.

(В. Симоненко)

О. Тарасенко. Манлива далечінь

II. Вдумайтесь у будову слова «дієприкметник». Як воно утворилося? Пригадайте, що таке дієприкметник. Яке визначення ви давали на уроках угорської мови? Перекладіть його українською мовою. Знайдіть в уривку дієприкметник. Доведіть своє твердження. Зверте свої міркування з таблицею. Випишіть речення з дієприкметником.

Міркуйте так: слово *приспані* вказує на ознаку предмета (*тривоги*) за дією (такі, що приспали), відповідає на питання *які?*, має час (минулий), змінюється за родами (*приспаний, приспане*), числами (*приспана, приспані*), відмінками (*приспаного, приспаному, приспаним*), у реченні виконує роль другорядного члена – означення. Це – дієприкметник.

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні особливості дієслова і прикметника.

В п р а в а 48. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Розкажіть про ознаки дієслова і прикметника, характерні для дієприкметника. Наведіть власні приклади.

Діє + прикметник поєднує ознаки	
дієслова	прикметника
Вид доконаний або недоконаний <i>стертий</i> (док.) <i>тертий</i> (недок.)	вказує на ознаку предмета, відповідає на питання який? яка? яке? які? <i>битий, бита, бите, биті</i>
Час теперішній або минулий (лише два часи): <i>перемагаючий</i> (теп.) <i>зарослий</i> (мин.)	узгоджується з іменником (займенником) <i>наповнена діжка</i> <i>вони наповнені</i>
Буває активного і пасивного стану <i>ведучий, проведений</i>	змінюється за родами, числами, відмінками <i>збережена традиція, збереженої традиції, збережені традиції, збережений звичай</i>
Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник) <i>закінчена ними недавно</i> <i>(робота)</i>	у реченні виступає означенням , частиною іменного присудка <i>Цей звичай збережений лише в гуцулів. <u>Вишита сорочка</u> їй сподобалась.</i>

В п р а в а 49. Інтелектуальна розминка. Згрупуйте словосполучення у два стовпчики: а) «прикметник + іменник»; б) «дієприкметник + іменник». Доведіть правильність виконання.

Зразок

«Прикметник + іменник»	«Дієприкметник + іменник»
<i>Солона капуста</i>	<i>Посолена капуста</i>

Жовте листя, пожовтіле листя; світліючий обрій, світлий обрій; печальний погляд, запечалений погляд; зеленіюча трава, зелена трава; освітлена кімната, світла кімната; біла стеля, побілена стеля; передплатне видання, передплачений журнал.

Дієприкметники вказують *на ознаку за дією*, прикметники – *на постійну ознаку*.

Вправа 50. Робота в парах. Прочитайте текст. Випишіть речення з дієприкметниками, підкресліть члени речення, з'ясуйте синтаксичну роль дієприкметників. Визначте морфологічні ознаки дієприкметників (вид, час, рід, число, відмінок). Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є помилки.

Зразок. Здалека долітають завмираючі гуки музики.

Завмираючі – дієприкм., поч. ф. завмираючий, недок. вид., теп. ч., мн., Н. в., означення.

Сідає сонце. Розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати. Блідне втомлене днем небо. З'являються крадькома неспіливі зорі. Посмутніли і погасли в імлі голубій. Потонули всі вогні в сиве марево тремтяче (*І. Нечуй-Левицький*).

Дієприкметник зберігає вид того дієслова, від якого він утворений: *фарбувати* (недок. вид) – *фарбоване волосся*; *пофарбувати* (док. вид) – *пофарбоване волосся*.

Вправа 51. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрації. Складіть усний твір-розповідь на тему «Моя країна – Україна», вживаючи дієприкметники. Скористайтеся планом:

1. Моя рідна земля.
2. Я вчуся для своєї України.
3. Моє життя і праця – моїй Вітчизні.

Вправа 52. I. Утворіть дієприкметники від дієслів.

Зразок: чарувати – чаруючий, завітчати – завітчаний.

Співати, бажати, виконати, писати.

II. Із двома-трьома дієприкметниками складіть словосполучення, уведіть їх у речення, тематика яких відповідала б темі «Моя країна – Україна».

Зразок: завітчаний край.

Я йду завітчаним рідним краєм, де уперше побачила сліпучу синь неба і золоті розливи полів.

Вправа 53 (з ключем). Перевір себе.

I варіант

Запишіть дієприкметники у два стовпчики: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Знаючий, підхоплений, міцніючий, знайдений, переділений, оживаючий, узгоджений, потужний, зрушений, збудований, відпочиваючий, покритий, оцінюваний, обв'язаний, в'язаний, вирощений, старіючий, створений, битий, вимушений.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться закінчення прислів'я: «Краще зробити не обіцяючи, ...».

II варіант

Випишіть словосполучення з дієприкметниками.

Збіднілий дворянин, бідний селянин; зелена трава, зеленіюче листя; молодий полковник, озброєний солдат; столітній дуб, зрубаний ясен; зоране поле, широкий лан; високий будинок, збудований недавно; сива жінка, посивілий дідусь; стривожений погляд, лагідна усмішка; вимитий посуд, чисті чашки.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «... день роком стає».

Словник

діво-наречена – csodás menyasszony

чорночубий – fekete frufrus

стривожений – aggódva

вимушений – kénytelen

пріспаний – ringatva

імла – köd

марево – látomás

запечалений – bánatos

крадькома – lopakodva

§ 11. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті

Вправа 54. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Про кого йдеться у поезії? Що вам відомо про Катерину Білокур? Чи бачили ви картини, намальовані цією художницею? Розгляньте одну з них, розкажіть про свої враження від неї.

К. Білокур. Квіти

МАГІЯ КВІТІВ

Присвята Катерині Білокур

Прийшла у світ жінка магічна,
не жити, в нужді животіти.
До квітів любов її вічна
навчила над світом злетіти.

За казки межею лишала
печалі, незгоди, турботи.
До квітів, з полотна паленіючих,
натомлена з роботи поспішала.

Із трав вперто фарби варила,
для пензлів в'язала щетину.
Заквітчане ніжністю диво творила
у любові, як рідну дитину.

(Т. Чорновіл)

II. Випишіть виділені сполучення слів. Назвіть і запишіть наявні в них частини мови.

Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить *дієприкметниковий зворот*.

Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називається *означуваним словом*.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, у вимові його виділяють інтонацією, а на письмі відокремлюють комами. Наприклад: *Вітрила, зафарбовані сонцем, схожі були на рожеві крила чайок* (Петро Панч).

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть перед означуваним словом, то його не виділяють інтонаційно і не відокремлюють комою. Наприклад: *Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні* (М. Трублаїні).

Увага! Слід розрізняти *одиничні дієприкметники*, що входять до складу словосполучень „дієприкметник + іменник” і комами не відокремлюються, та *дієприкметникові звороти*. Наприклад: *Засніжені поля лежали довкола.* – *Поля, засніжені ще з осені, лежали довкола.*

У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням ^{яке?} і підкреслюється хвилястою лінією: *Осіннє листя, змокле під дощем, світилося сумним світлом* (Ірина Вільде).

Пунктограма

Кома при дієприкметниковому звороті

Завжди відокремлюються комами дієприкметникові звороти, які залежать від особових займенників. Наприклад: *Стомлені далекою дорогою, ми тільки на світанку добрали до села* (М. Стельмах).

Вправа 55. Прочитайте речення. Спишіть їх. Визначте дієприкметникові звороти й означувані слова, підкресліть їх. Поясніть розділові знаки.

1. У хвойному лісі, затіненому зеленими кронами дерев, весна починається пізніше. 2. Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, вже піднялися ранні квіти. 3. Виводять пташенят повзики здебільшого в дуплах, видовбаних строкатими дятлами на свій зріст. 4. Теплий літній вечір на Дніпрі. За темною лінією високого правого берега, вкритого густим зеленим лісом, поволі розтанув розпечений сонячний диск. Втомлений нічною біганиною, дрімав пологливий заєць. Схвильовані невтішними новинами, ми крадькома втирали сльози (*За творами В. Пархоменка*).

Дієприкметниковий зворот ускладнює просте речення.

Вправа 56. Робота у парах. І. Спишіть, розставляючи розділові знаки і підкреслюючи дієприкметниковий зворот. Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки.

Люди обдаровані природою не обмежуються одним видом творчості – їхній талант проявляється буквально у всьому. Ілюстровані Катериною Білокур книжки збагачують дитячу уяву неповторними образами. На одній з картин бачимо в оточенні

квітів дві берізоники огорнуті вечірньою млою. Синя холодна гама картини створює ілюзію сповненої романтики української ночі.

II. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

Зразок: Небо, обсипане ніби рожами, тихо гасло. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 57. Ти – дослідник. З'ясуйте, у яких реченнях впр. 56 дієприкметниковий зворот не відокремлюється комами. Чому? Перебудуйте ці речення, поставивши означуване слово перед дієприкметниковим зворотом. Запишіть його. Як зміняться інтонація та розділові знаки?

К. Білокур. Квітоньки та берізоники вечором

Не відокремлюється комами дієприкметниковий зворот, який він є? який виступає присудком. Наприклад: Мій перший вірш написаний в окопі (Л. Костенко).

Вправа 58. Творча робота.

I варіант. Складіть і запишіть з кожним словосполученням по два речення так, щоб в одному з них дієприкметник був означенням, а в другому – присудком.

Зразок:

Схвильований невтішними новинами. Хлопець, схвильований невтішними новинами, крадькома втирав сльози. Батько схвильований невтішними новинами про раптові заморозки.

Оспіваний у піснях, використаний для ікебани, позолочений сонцем.

II варіант. Замініть виділені частини складних речень дієприкметниковими зворотами. Перероблені речення запишіть, вставляючи пропущені букви.

Зразок:

Вербові гілки, що колись були густо повтикані в землю, стали високими вербами (І. Нечуй-Левицький). – Вербові гілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами.

1. Села, які неначе хтось бе..ладно ро..кидав на протилежних берегах, уже ледь бовваніють між пологими горбами. 2. Обабіч шляху л..жали осін..і поля, що були перекраєні ву..ькими довгими нивами. 3. Річка, яку освітлює місяць, на півсвіту світитиметься своїми

ст..повими берегами. 4. Рясно зацвів молоденький сад, який років п'ять-шість тому посадили випускники. 5. Боляче було д..витися на поля, які геть понищила ст..хія (За творами О. Гончара).

Вправа 59. I. Утворіть від словосполучень відокремлені і невідокремлені дієприкметникові звороти.

Зразок: талант, який дарує Бог – талант, дарований Богом; дарований Богом талант.

Образи, що вражають емоційною силою; земля, яку розбудило сонце; хата, що її розмалювали квітами; примовки, які склав народ.

II. Із двома-трьома дієприкметниковими зворотами складіть речення, тематика яких би відповідала темі „Магія квітів Катерини Білокур”.

Вправа 60. Творча робота. Розгляньте малюнок до впр. 54. Складіть усний твір на тему «Магія квітів Катерини Білокур», вживаючи відокремлені та невідокремлені дієприкметникові звороти.

Квіти, зрошені краплями роси; позолочені сонцем розквітлі півонії; червоніючі жоржини, оспівані в піснях; квіти, використані для ікебани.

Словник

ікеба́на – мистецтво складання букетів, композиція з квітів.

животі́ти – alig létezík
бовва́ніти – látszik

§ 12. Відмінювання дієприкметників

Вправа 61. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш Т. Шевченка. Назвіть автора. Що ви знаєте про Тараса Шевченка? Пригадайте назви творів поета, які ви вивчали у попередніх класах. Визначте головну думку уривка з поеми «Гайдамаки», використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Усно опишіть малюнок до поезії.

Встала весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила.

І на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають.

II. Випишіть з вірша речення з дієприкметниковим зворотом. Перебудуйте речення, поставивши означуване слово після дієприкметникового звороту. Запишіть його. Усно провідмінійте дієприкметниковий зворот разом з означуваним словом. Чи виникають у вас труднощі при відмінюванні? Чому? Сформулюйте висновки про особливості відмінювання дієприкметників.

В. Герчук. Барвінок цвіте

Дієприкметники, як і прикметники, змінюються за родами (в однині), числами й відмінками. Вони мають такі ж закінчення, як і прикметники: *синього/синіючого неба; (на) синьому/синіючому небі*.

Вправа 62. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання.

Відмінювання дієприкметників

Відмінок	Однина, чоловічий і середній рід	Однина, жіночий рід	Множина
Н.	зароблен-ий стаж зароблен-е добро	зароблен-а гривня	зароблен-і гроші
Р.	зароблен-ого стажу/добра	зароблен-ої гривні	зароблен-их грошей
Д.	зароблен-ому стажу/добру	зароблен-ій гривні	зароблен-им грошам
Зн.	зароблен-ий стаж зароблен-ого коня зароблен-е добро	зароблен-у гривню	зароблен-і гроші зароблен-их коней
Ор.	зароблен-им стажем/добром	зароблен-ою гривнею	зароблен-ими грошима/грішми
М.	(на) зароблен-ому стажі/добрі	(на) зароблен-ій гривні	(на) зароблен-их грошах

1. Як визначити відмінкове закінчення дієприкметників?
2. У яких відмінках закінчення дієприкметників чоловічого і середнього роду відрізняються?
3. Коли дієприкметники чоловічого і середнього роду та дієприкметники, що вживаються у знахідному відмінку множини, набувають форми називного відмінка, а коли – родового?
4. У якому відмінку в дієприкметниках чоловічого і середнього роду в закінченні з'являється буква *i*?

Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба знати рід, число і відмінок іменника, від якого залежить дієприкметник. За ним визначаються рід, число і відмінок дієприкметника: *з новоприбулим пасажиром; над розквітлою трояндою; посеред висохлого озера.*

Вправа 63. I. Користуючись таблицею з впр. 62 як зразком, провідмінійте словосполучення. Позначте і зіставте відмінкові закінчення дієприкметників і прикметників, сформулюйте висновок. Поясніть орфограму

1. Усміхнена маленька дитина.
2. Розпущене довге волосся.
3. Розквітлий ліловий бузок.

II. Складіть зі словосполученнями речення, тематика яких би відповідала темі «У природи чисте серце». Поясніть розділові знаки.

Дієприкметники відмінюють так само,
як і прикметники твердої групи.

Орфограма

Букви *и* – *i* в закінченнях дієприкметників

Вправа 64. Робота в парах. Випишіть в один стовпчик словосполучення з дієприкметниками та прикметниками, у закінчення яких ви вставили пропущену букву *i*, а в другий – *ти*, в закінчення яких ви вставили букву *и*. Зверте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки.

Зразок:

Невмираючий силі

Очищуючий пристрій

Знаюч...й людині, (у) темніюч...й прірві, знеболююч...й засіб,
біліюч...х стін, тремтяч... руки, повзуч...й гадюці, (по) вбит...й
дорозі, чорніюч...ми силуетами, (у) кипляч...й смолі, (у) стояч...й
воді, згасаюч...й день, колюч...м дротом.

Вправа 65. Творча робота. І. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і ставлячи дієприкметники, що в дужках, в потрібних відмінках. Визначте число, рід (в однині) та відмінок дієприкметників.

Зразок:

На долині, (вкритий) з...л...ним житом, ч...рвоніла якась велика квітка. – На долині, вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка.

Вкритій – дієприкм., одн., жін. р., М. в.

1. Стоят.. (замислений) дуби над т...хою водою (*В. Сосюра*).
2. Небо ч...рвоніло й жовтіло, ніби (облитий) золотом, (обсипаний) жаром (*І. Нечуй-Левицький*).
3. Виноград горів між маслинами, як (вставлений) в пояс дорогоці(н/нн)е камі(н/нн)я (*М. Коцюбинський*).
4. Небо ясніло, (прострілений) оста(н/нн)іми пром...нями сонця (*Р. Іваничук*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

Зразок:

На долині, вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка.

Вправа 66. Творча робота. Розгляньте ілюстрацію. Складіть усний твір на тему «У природи чисте серце», використовуючи складені речення з дієприкметниками у різних відмінкових формах.

А. Ерделі. Скелястий берег

Вправа 67 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) зі вставленою буквою **и**; б) зі вставленою буквою **і**.

У нестихаюч...х поривах, у нестишен...м кроці, у тремтяч...х руках, на достигл...м абрикосі, переповнен...м автобусом, усміхнен...й матері, захоплююч...й цирк, у витрачен...й енергії, досягаюч...ми яблуками, у синіюч...м небі, за сполохан...м звіром, галасуюч...й юрбі.

Ключ: з перших букв іменників із записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... вогонь видобуває».

Словник

масліни – olajbogyó
ряст – tavaszi fű

барвінок – télilonc
сполóханий – riasztott

§ 13. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення

Вправа 68. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

УЧИТЕЛЮ

Мій любий учителю, ти вчив мене
і вів у край незвіданий і сповнений краси.
Ти дав мені, що міг, вогонь той не зітлів,
що був розпалений у серденьку тобою.

За руку взяв і вивів в дивний світ,
в країну знань і незбагнених мрій.
«Дивись!» – сказав і розгорнув ту долю –
сторінки книжки чарівні...

Мій любий вчителю, ти тільки знай:
любов до тебе житиме завжди,
у будь-яку годину, будь-де ти пам'ятай:
закладений тобою скарб в нас житиме віки.

(О. Самолюк)

II. Випишіть з вірша дієприкметники. Визначте, як відбувається позначувана ними дія: чи за участю самого предмета, чи під впливом іншого предмета. Поміркуйте над тим, що таке **стан дієприкметника**.

У текстах різних стилів мовлення використовуються дієприкметники *активного й пасивного станів*.

Активні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета. Наприклад: *тремтячий голос* (голос тремтить); *принишклий малюк* (малюк पनिшк).

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього іншого предмета. Наприклад: *покинуте птахами гніздо* (птахи покинули гніздо); *скошена трава* (хтось скошив траву).

Вправа 69. Інтелектуальна розминка. Випишіть у два стовпчики словосполучення з дієприкметниками: а) активними; б) пасивними. Замість крапок уставте пропущені букви. Доведіть правильність виконання.

Зразок

Активні дієприкметники

Зеленіючий очерет

Пасивні дієприкметники

Прочитана книжка

Усміхнене обличчя, обране квітництво, чаруюча мелодія, покручене коріння, граючий промінь, посивіле волосся.

Вправа 70. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення дієприкметників. Користуючись таблицею та вміщеним після неї матеріалом, розкажіть про активні й пасивні дієприкметники, їх творення.

Творення активних і пасивних дієприкметників

Час	Дієвідміна	АКТИВНІ		ПАСИВНІ	
		спосіб творення	приклади	спосіб творення	приклади
Теперішній	I II	основа дієслів 3-ї ос. мн. тепер. ч. + -уч- (-юч) -ач- (-яч)	<i>ріжуть</i> – <i>ріжучий</i> <i>працюють</i> – <i>працюючий</i> <i>лежать</i> – <i>лежачий</i> <i>стоять</i> – <i>стоячий</i>	–	–
Минулий	–	основа інфінітива неперехідних дієслів + -л- (рідше -ш-)	<i>згоріти</i> – <i>згорілий</i> , <i>змерзнути</i> – <i>змерзлий</i> , <i>перемогти</i> – <i>перемігший</i>	основа інфінітива перехідних дієслів + -ан- -ен- -т-	<i>казаний</i> <i>бачений</i> <i>шитий</i>

Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основ перехідних дієслів (рідше – неперехідних) теперішнього часу за допомогою суфіксів *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*). Наприклад: *працюють* – *працюючий*, *сплять* – *сплячий*.

Активні дієприкметники доконаного виду творяться від основ неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса *-л-*. Наприклад: *потемніти* – *потемнілий*.

Активні дієприкметники мають форми теперішнього часу недоконаного виду та минулого часу доконаного виду.

Пасивні дієприкметники творяться від основи неозначеної форми перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-н-*, *-єн-* (*-єн-*), *-т-*. Наприклад: *написати* – *написаний*, *варити* – *варений*, *колоти* – *колений*.

Пасивні дієприкметники мають тільки форми минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Вправа 71. І. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть активні дієприкметники однією лінією, а пасивні – двома. Визначте, якими ознаками відрізняються активні дієприкметники від пасивних.

СОНЦЕПОКЛОННИКИ

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами вони схожі на круглі кобзи піднесені над землею на високих жовтих стеблах. Тіло кобз

Т. Даналич. Соняхи

пахуче припорошене жовтим пилом поросле пелюстками. Воно щось промовляє своєю незгасаючою посмішкою. Всі соняшники веселі, усміхнені, але водночас по-доброму замислені. Кожен сповнений якоїсь таємниці.

Коли заходить сонце, соняшники стають засмучені. Стоять вони в змовкаючому гудінні бджіл. У заглибленому думанні вони зовсім інші, ніби спохмурнілі (Є. Гуцало).

II. Поясніть розділові знаки, ужиті в тексті.

III. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

Зразок:

Ми сиділи на галявині, вмитій дощами. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 72. Перебудуйте словосполучення за зразком. Визначте активні й пасивні дієприкметники. Назвіть їх вид і час.

Зразок: промінь, що грає вгорі, – граючий вгорі промінь.

1. Картина, яку намалював художник. 2. Села, що потопають у садах. 3. Соняшник, що дозрів. 4. Сонце, що заходить. 5. Спів солов'я, що чарує. 6. Землі, які зросили.

Вправа 73. Ти – перекладач. Перекладіть українською мовою дієприкметники. Визначте їх стан. З трьома дієприкметниками складіть речення.

Megzöldült (mező), terített (asztal), írott (szöveg), megöszült (haj), lehunyt (szem), megoldott (probléma), megírt (levél), fáradt (ember).

Вправа 74. Інтелектуальна розминка. Семикласники складали словосполучення з активними дієприкметниками недоконаного виду. Учениця записала в зошиті такі сполучення слів: *летючий корабель, гримуча змія, скрипуча підлога*. Якої помилки припустилася семикласниця? Утворіть дієприкметники від дієслів *літати, гриміти, скрипіти*.

Міркуйте так: слова типу *гримучий, скрипучий, летючий* до дієприкметників не належать. Може здатися, що слово *гримучий* – дієприкметник. Але дієслово *гриміти* належить до II дієвідміни (*гримлять*). Отже, дієприкметник від нього матиме форму *гримлячий* (із суфіксом *-яч*), а не *гримучий*.

Слово *гримучий* – прикметник.

Дієприкметників на *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) в українській мові небагато. Під впливом розмовного мовлення вони замінюються описовими формами з дієсловами: *працююча жінка* – *жінка, яка працює*; *танцюючі пари* – *пари, які танцюють*.

Вправа 75. Ти – редактор. Відредагуйте речення і запишіть.

Зразок: Забувшого ключі в їдальні школи просимо звернутися до учительської. – Того, хто забув ключі в їдальні школи, просимо звернутися до учительської.

1. Хлопчик розповів про своїх родичів, мешкаючих на Полтавщині. 2. Мій брат, закінчивши цього року одинадцятий клас, готується до вступу в університет. 3. Усі вітали усміхаючогося переможця.

Вправа 76. Творча робота. Уважно розгляньте фотоілюстрацію.

I. Складіть і запишіть словосполучення іменників з дієприкметниками. Підкресліть активні дієприкметники.

II. Складіть невеликий усний твір-опис в художньому стилі на тему „Соняшник – син сонця”, використовуючи утворені словосполучення.

Вправа 77 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Працюючий пенсіонер, зірвані яблука, приготовлений сніданок, сяючий ранок, достиглий абрикос, недожата нива, погашена іскра, згасле вогнище, замкнена шафа, посивілий дідусь, зів’ялі айстри, відремонтований автомобіль.

Ключ: з перших букв іменників, що входять до записаних словосполучень, складеться початок прислів’я: «... за сонце, та її з свічкою шукають».

Словник

іскра - szikra

айстри - őszirózsa

§ 14. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників

Вправа 78. Поетична хвилинка. І. Виразно прочитайте вірш. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Соломи повний, Віз Чумацький золотів.
Ти матері вклонявсь, мов стиглий колос,
і щіпка зоряного пилу – щіпка солі,
на губи висіяна, – тала, коли пив ти
джерельний хміль з кленового ковша.
Як почувалася земля!.. Це тепле груддя –
горбаті мозолі її. І пахощі
гречок її... чи постежинених ожин...
Заплуталася втома бджілкою в волоссі,
і мріла тиша памороком білим,
лиш спів зеленіючий свій ламали цвіркуни.
(В. Коломієць)

А. Коцка.
Портрет матері

II. Випишіть дієприкметники, визначте їх стан, вид і час. Позначте суфікси.

Зразок: осиротілий – дієприкметник активного стану, минулого часу, доконаного виду.

III. Укажіть, за якими ознаками ви розрізняєте активні і пасивні дієприкметники.

Суфікси **-уч-, -ач-** пишуться в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються твердим приголосним дієслів I та II дієвідмін. Наприклад: *ріжуть* – *ріж-уч-ий*, *лежать* – *леж-ач-ий*.

Суфікси **-юч-, -яч-** пишуться в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються м'яким приголосним. Наприклад: *читають* – *чита-юч-ий*, *стоять* – *сто-яч-ий*.

У дієприкметниках активного стану минулого часу, які утворені від основи неозначеної форми неперехідних дієслів з суфіксом **-ну-**, суфікс випадає. Наприклад: *засохнути* – *засохлий*.

Вправа 79. І. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Від дієслів, що у дужках, утворіть дієприкметники активного стану, позначте в них суфікси.

1. Здал..ка долітають (завмирають) гуки музики (І. Не-
чуй-Левицький). 2. Потонули всі вогні в сиве мар..во (тремтять)
(Л. Горлач). 3. День і ніч повз наш будинок кот..ться залізна
орда (ревуть) машин (П. Загребельний). 4. Прокотився грім з

розгоном, грають блискавок шаблі, пахне морем і озоном від (пр..тихнути) з..млі (*З творів М. Рильського*).

II. Якими правилами ви користувалися, вставляючи пропущені букви?

Суфікс **-ен-** пишеться в дієприкметниках пасивного стану минулого часу, утворених від основ інфінітива, що закінчуються на **приголосний**, а також на **-и-**, який при творенні дієприкметника випадає. Наприклад: *варити – вар-ен-ий, смажити – смаж-ен-ий*.

Суфікс **-єн-** властивий дієприкметникам пасивного стану минулого часу, утворених від основ інфінітива з кінцевою буквою **-ї-** (**й+і**), де **і** при творенні дієприкметника випадає. Наприклад: *загоїти – заго-єн-ий, заклеїти – закле-єн-ий*.

Орфограма

Буква **е** в суфіксі **-ен-** пасивних дієприкметників

При творенні дієприкметників за допомогою суфікса **-ен-** у кінцевих приголосних основи інфінітива дієслів відбувається чергування.

Вправа 80. Ти – дослідник. Використовуючи таблицю, розкажіть про зміни приголосних при творенні пасивних дієприкметників.

Кінцевий приголосний основи	Змінюється при творенні	Приклади
[г] [з]	[ж]	<i>зберегти – збережений</i> <i>вразити – вражений</i>
[с]	[ш]	<i>скосити – скошений</i>
[д]	[дж]	<i>посадити – посаджений</i>
[к] [т]	[ч]	<i>спекти – спечений</i> <i>затовкти – затовчений</i>
[в]	[вл]	<i>зловити – зловлений</i>
[п]	[пл.]	<i>схопити – схоплений</i>
[б]	[бл]	<i>зробити – зроблений</i>
[ф]	[фл]	<i>розграфити – розграфлений</i>
[м]	[мл]	<i>зломити – зломлений</i>

Орфограма

Чергування приголосних при творенні пасивних дієприкметників

Вправа 81. І. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники. Поясніть, як вони утворилися. Позначте чергування приголосних звуків, що відбулося при творенні пасивних дієприкметників. Назвіть орфограму.

Зразок: скривджений – скривдити ([д]/[дж]).

1. І от ростуть за нашої доби в добу колишню саджені дуби, розкрилюються вітами широко, лапатим листям юне тішать око (М. Рильський). 2. А в мене душа, як в негоду, тріпоче, – навів скаламучені води її (Олександр Олесь). 3. Струшене вітром яблуко лунко гупнуло в траву (Ю. Збанацький). 4. Розбуджений пташиним співом, ліс стрепенувся (М. Коцюбинський). 5. Хлопець, захоплений новими ідеями, здається, нікого навколо не помічав (В. Підмогильний).

II. Зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.

Зразок:

Невеличкі біленькі хатки, окутані садками та левадами, розбіглися по пагорбку. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

За допомогою суфікса **-т-** утворюються пасивні дієприкметники від однокладових дієслівних основ на **-и**, **-і**, **-у**, **я** (після шиплячих **-а**), **-ер**. Наприклад: *бити* – *би-т-ий*, *гріти* – *грі-т-ий*, *взути* – *взу-т-ий*, *взяти* – *взя-т-ий*, *жати* – *жа-т-ий*, *терти* – *тер-т-ий*.

Від дієслів із суфіксом **-ну-** та звукосполученням **-оло-** утворюються *паралельні форми* дієприкметників із суфіксами **-ен-**, **-т-**. Наприклад: *колоти* – *кол-ен-ий* – *коло-т-ий*; *кинути* – *кин-ен-ий* – *кину-т-ий*.

Вправа 82. Утворіть дієприкметники (у формі чоловічого роду однини). Виділіть суфікси. З трьома утвореними дієприкметниками складіть речення.

I варіант – активного стану теперішнього часу недоконаного виду.

Зразок: виховують – виховую^Ачий.

Наступають, керують, відцвітають, жовтіють, палають, до-стигають, працюють, відпочивають, думають.

II варіант – активного стану минулого часу доконаного виду.

Зразок: засмагнути – засмаг^Алий.

Почорніти, побіліти, помолодіти, змарніти, повеселіти, загоріти, заколотити, обгоріти, зарости.

III варіант – пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Зразок: пестити – пещений (недок. вид); розпестити – розпещений (док. вид).

Писати, написати; робити, зробити; будувати, збудувати; рити, перерити; малювати, намалювати.

Вправа 83. Творча робота. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Складіть і запишіть твір-опис на тему «Музика природи», використовуючи словосполучення з довідки. Виділіть суфікси дієприкметників. Поясніть їх правопис.

Довідка: невмируща сила, мигтуче сяйво, напоєна медом земля, замислені дерева, оповиті густим туманом.

Вправа 84 (з ключем). Перевір себе. Запишіть у три стовпчики дієприкметники: а) активні недоконаного виду; б) активні доконаного виду; в) пасивні. Позначте суфікси, за допомогою яких вони утворилися.

Скаженіючий, зчорнілий, зв'язаний, перегорілий, тримаючий, осиротілий, змальований, бажаючий, зніжковілий, вщухаючий, переможений, перемагаючий, привезений, стертий, посивілий, вивезений.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «..., ніж нечесно жити».

Словник

постежінений – amelyen sok ösvény van
сяйво – ragyogás
небокра́й – horizont
щі́пка – csipet

па́морок – homály
гу́пноло – leeset
стрепену́вся – megrezzent
мигтю́че – pislogó

§ 15. Правопис **-н-** у дієприкметниках та **-нн-** у прикметниках дієприкметникового походження

Вправа 85. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш. Назвіть автора. Що ви знаєте про Максима Рильського? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
дивним саявом осіяний,
золотий вечірній гість
впав бадьоро, свіжо, дзвінко
на закурені будинки
зголоднілих передмість.

(М. Рильський)

- II. Випишіть дієприкметники, розберіть їх за будовою. Які особливості правопису дієприкметників ви помітили?
- III. Доведіть, що слово **довгожданий** не є дієприкметником.

У суфіксах дієприкметників завжди пишеться одна буква **н**. Наприклад: по**ж**вавле**н**ий рух, за**ск**ле**н**а тераса.

Інколи дієприкметники втрачають дієслівні ознаки (вид, перехідність) і переходять у прикметники. У суфіксах прикметників, утворених з відповідних дієприкметників (*варе́ний, пе́чений*), а також у прикметнику *довгожданий* не подвоюємо **н**.

Вправа 86. Інтелектуальна розминка. I. Виразно прочитайте уривок. Випишіть речення з дієприкметниками, вставляючи пропущені букви замість крапок. Доведіть правильність свого вибору.

Літній дощ – довгоочікуване і неймовірно приємне явище для змуче..их спекою лісів і полів, запороше..их вулиць і будинків. Галасливий літній дощ раптовий і підступний, але його уявна суворість миттєво тане, віддаючи цілющу вологу всім, хто її жадає. Щедрим стає літній дощ для засія..их полів. Серце радіє струнким хлібам, рясно зрошува..им струменями лагідного літнього дощику (*З журналу*).

- II. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

Зразок:

Я хочу бачити світ розплющеними очима. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

Вправа 87. Ти – дослідник. Розгляньте таблиці «Порівняй» і «Розрізняй». Дослідіть, у чому полягає відмінність між прикметником і дієприкметником.

Порівняй

Дієприкметники вказують на ознаку предмета за дією <i>охолоджений напій</i> <i>побілена хата</i> <i>занижені оцінки</i>	Прикметники вказують на постійну ознаку <i>холодний напій</i> <i>біла хата</i> <i>низькі оцінки</i>
--	--

Розрізняй

Дієприкметники <i>неска́заний</i> (ще) не ска́заний, <i>просі́яний через сито,</i> <i>битий дощамі дах,</i> <i>підписа́ний,</i> <i>переклада́ний,</i> <i>спожитий, блискаю́чий,</i> <i>доклада́ний, подво́єний</i>	Дієприкметники, що перейшли в прикметники <i>сидя́ча робота,</i> <i>колю́чий дріт,</i> <i>спі́лий кавун,</i> <i>сі́яне борошно,</i> <i>бита́тий шлях</i>	Прикметники, утворені від дієслівних основ <i>несказаний,</i> <i>невпинний,</i> <i>підписа́ний, посі́вний,</i> <i>подвійний переклада́ний,</i> <i>докладний</i>
мають ознаки дієслів, виражають змінну ознаку (за дією) <i>ва́рений, пе́чений</i>	виражають постійні ознаки, можуть змінювати наголос <i>ва́рений, пече́ний</i>	мають суфікси прикметників

Вправа 88. I. Порівняйте пари словосполучень. Назвіть прикметники і дієприкметники. Поміркуйте, як можна відрізнити прикметники від дієприкметників, у яких завжди пишеться одна буква **н** (приклади читайте вголос).

Нескінчена розповідь – нескінченна розповідь, неказане слово – неказанне задоволення, неоцінені знання – неоціненні скарби, незлічені кошти – незліченні зорі, незнищені реліквії – незнищенні ідеали.

II. Перепишіть, поставивши наголос так, щоб одне слово було прикметником, а друге – дієприкметником.

Від дієприкметників слід відрізнити прикметники дієприкметникового походження з наголошеними суфіксами **-а́нн-** (**-я́нн-**), **-е́нн-** (**-є́нн-**). Прикметники дієприкметникового походження з префіксом **не-**, які мають наголошений суфікс, пишуться з **нн**. Наприклад: *нескі́нченний, незді́йсне́нний, нездола́нний*.

Орфограма

Букви **н** у суфіксах дієприкметників та **нн** у суфіксах прикметників дієприкметникового походження

Вправа 89. Робота в парах. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. У виділених словах поставте наголос. Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки. Усно прокоментуйте орфограму «Букви **н** у суфіксах дієприкметників та **нн** у суфіксах прикметників дієприкметникового походження».

1. Диких орд незліче..і навали ро..трощили пращури мої (В. Сосюра). 2. Огні незліче..і, мов стрічки огненні, до моря ..пускаються з міста (Леся Українка). 3. На ..хилі гори залишилася незрівня..а ділянка землі (І. Нечуй-Левицький). 4. Народ будує вічне і величне, щось незрівня..е і потужно гарне (Леся Українка). 5. Багато слів написано пером, не..каза..е лишилось не..каза..им (Л. Костенко).

Вправа 90. Інтелектуальна розминка. І. Користуючись словами з довідки, замініть кожне зі словосполучень прикметником дієприкметникового походження. Позначте в прикметнику суфікси.

1. Який не можна збагнути, зрозуміти. 2. Який не може здійснитися. 3. Який не можна полічити. 4. Якого не можна знищити. 5. Який ніяк не скінчиться, дуже довго триває. 6. Якого не можна вблагати. 7. Якого важко або неможливо впізнати.

Довідка: невпізнаний, незбагнений, неблаганний, нескінченний, нездійснений, незнищений, незлічений.

ІІ. Складіть з прикметниками три-чотири словосполучення і запишіть їх.

Вправа 91. Творча робота. І. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Чим дивує вас дощ? Висловіть своє захоплення цим явищем природи.

ІІ. Напишіть твір-мініатюру «Мінорна музика дощу», використовуючи дієприкметники та прикметники дієприкметникового походження.

В п р а в а 92 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Широчén..а прі́рва, остан..я посмі́шка, здійснен..ий політ, числén..і звернення, переможен..ий у бою, виставлен..ий у саду, засипан..ий піском, нездолáн..і народи, виплакан..і сльози, у ран..ьому віці, викраден..ий доказ, неказан..а премудрість, винайден..ий греками.

К л ю ч : з третіх букв іменників, що входять до записаних словосполучень, складеться продовження вислову Бориса Олійника «Вірю в пам'ять...».

Словник

пра́щури – ősök, elődeink
довгождáний – várva-várt
зголодні́лий – megéhezett

мінорний – szomorú
передмі́стя – külváros

§ 16. Правопис *не* з дієприкметниками

В п р а в а 93. Поетична хвилинка. І. Виразно прочитайте вірш. Як зобразив поет Україну?

УКРАЇНА

Шляхи мої неміряні,
гори мої неважені,
звірі мої не наджені,
води мої не ношені,
риба у їх не ціджена,
птахи мої не злякані,
діти мої не лічені,
щастя моє не злежане...
Оце така я в тебе матінка,
в руці Господній
Україна синєнебная!

(Т. Осьмачка)

II. Продовжіть тему прозовими рядками: яким є для вас рідний край, яке значення він має для вас.

III. Випишіть дієприкметники з **не**. Поясніть їх лексичне значення.

В п р а в а 94. Ти – дослідник. І. Прочитайте речення. Спишіть їх. Визначте, якими членами речення є дієприкметники і які з них мають залежні слова.

1. Біля млина стояла ненавантажена машина. 2. Біля млина стояла недовантажена машина. 3. Біля млина стояла не навантажена ще зерном машина. 4. Машина не навантажена.

II. Сформулюйте висновок про написання дієприкметників. Звірте свої міркування з таблицею.

Написання *не* з дієприкметниками

Разом	Окремо
1. Якщо дієприкметник без <i>не</i> не вживається: <i>Нас чекають дороги незнані</i> (В. Коломієць).	1. Якщо заперечення підсилюється протиставленням: <i>Навкруги простяглися не збіднілі села, а багаті</i> .
2. Якщо дієприкметник не має при собі залежних слів: <i>Він залишився непоміченим</i> .	2. Якщо дієприкметник має при собі залежне слово: <i>Не політніким квіти</i> .
3. Якщо дієприкметник утворений від дієслів, що пишуться з <i>недо</i> - разом: <i>недобудований, недоспіваний, недометений</i> .	3. Якщо дієприкметник виступає у ролі присудка: <i>Сад не посаджений</i> .

Орфограма

Не з дієприкметниками

несплачений рахунок; не бачена досі краса

Вправа 95. Виразно прочитайте речення. Спишіть їх. Поясніть правопис *не* з дієприкметниками.

1. Радуйся, ниво непополитая! Радуйся, земле, не повитая квітчастим злаком! (Т. Шевченко) 2. Деякий час ми захоплено розглядаємо озеро з його багатством, з його неполоханим життям (О. Гончар). 3. Від лиману до самого обрію лежить рівний, ще не присмалений сонцем степ (Д. Міщенко). 4. Обабіч пропливали невиразні сіро-жовті поля, ззаду невибіленим полотном розгорталася дорога (В. Кава). 5. Скрізь милували око рослини, не розповсюджені в цій країні, а привезені (Ю. Смолич). 6. Недоплетений ятір висів у кутку на жердці (Григорій Тютюнник). 7. Слово не продане, але й не куповане (Народна творчість).

Вправа 96. Робота в парах. I Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «*не* з дієприкметниками». Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки.

1. Через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, (не)огороджені тинами (І. Нечуй-Левицький). 2. На полях трава (не)кошена (П. Воронько). 3. Порожнє (не)оране поле облягло їх з усіх боків сірим своїм мовчанням (І. Багрянний). 4. Узяв грудочку землі, розім'яв між пальцями, наче намагався вилуштити

з неї глибокий, ніким (не)знайдений смисл (Є. Гуцало). 5. Вір (не)почутому, а баченому (Народна творчість).

II. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

Зразок:

Човен, ще не спущений на воду, лежить на згірку догори дном.
Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 97. Ти – редактор. Спишіть речення, замінюючи виділені слова дієприкметником з **не**. Чи змінився зміст речень? Чому?

1. Учитель уважно слухав відповідь, не робив ніяких **безпідставних** зауважень (О. Донченко). 2. **Не** бувалі в таку пору заморозки наробили багато лиха: прибили цвіт яблунь, знищили ранні сходи (О. Гончар). 3. **Голі** ще поля струменіли маревом (Ю. Яновський). 4. Хлопчина цей своїм характером подібний до **дикого** тигра (В. Нестайко). 5. Сила слова **таємнича** (І. Вихованець). 6. **Безперестанний** дощ лунко гупає у вікна (Панас Мирний). 7. Стомлений цілоденним блуканням олень спрагло припав до **чистого** джерела (І. Багрянний). 8. **Мокра** від дощу трава виблискувала на сонці.

Довідка: (не)бачений, (не)обґрунтований, (не)розгаданий, (не)засіяний, (не)приборканий, (не)скаламучений, (не)вщухаючий, (не)висохлий.

Вправа 98. I. Утворіть з дієприкметниками словосполучення, в яких **не** пишемо разом і окремо. Запишіть їх.

Зразок: (не)скошений – нескошена трава; не скошена косаркою трава; не скошена трава, а витоптана.

(Не)просіяний, (не)зібраний, (не)гріючий, (не)засіяний, (не)завершений.

II. З утвореними словосполученнями складіть речення.

Зразок:

Легенький вітерець колише по той бік річки **нескошені** трави.

Вправа 99. Ти – перекладач. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Поясніть правопис дієприкметників.

Az égő gyufa a papírt lángra lobbantja. A fa, a szén a tűzben elég, parázssá lesz, aztán elhamvad. A vas, az ólom, az arany, az ezüst a melegtől meglágyul, elveszti alakját. A víz a tüzet megfojtja, eloltja. De van valami, ami a tűznek is, a víznek is egyformán barátja. Ha a földből kibányászott sárga anyagot vízzel összekeverik, jól meggyúrnák, aztán tűzben kiégetik, az agyagot a tűz

nem pusztítja el, a víz a tüzet nem oltja el. Agyag meg víz meg tűz: ezekből születik a cserép (3 підручника).

Вправа 100. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Напишіть твір на тему «Мандрівка Україною», використовуючи орфограму «**не** з дієприкметниками».

Вправа 101 (з ключем). Перевір себе. Запишіть у два стовпчики словосполучення з дієприкметниками: у перший – ті, що пишуться з **не** разом; у другий – ті, що пишуться з **не** окремо.

(Не)допитий холодний чай; (не)скошене, а зірване зілля; емаль (не)пошкоджена; (не)заросле чисте озеро; (не)розбавлена рідина; міст (не)збудований; (не)розібраний намет; (не)відремонтований автомобіль; (не)написаний мною лист; (не)зібрані ще яблука.

Ключ: з перших букв іменників у записаних словосполученнях складеться початок прислів'я: «...білий хліб дає».

Словник

лева́да – legelő

тин – kerítés

наме́т – sátor

на́джений – idomított

вугі́лля – parázs

спа́люються – elhamvad

свине́ць – ólom

ви́добутий – kibányászott

ви́місити – meggyúrni

зни́щити – pusztít

згаси́ти – oltani

гли́няний по́суд – cserép

§ 17. Безособові дієслівні форми на **-но, -то**

Вправа 102. Поетична хвилинка. І. Виразно прочитайте уривок з поезії. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

УКРАЇНА

Хай буде все **небачене побачено**.
Хай буде все **пробачене пробачено**.
Хай буде вік **прожито**, як належить.
На жаль, від нас нічого не залежить.
(Л. Костенко)

ІІ. Випишіть виділені слова, згрупувавши їх у два стовпчики: а) пасивні дієприкметники; б) форми на **-но, -то**.

Зразок

Дієприкметники	Форми на -но, -то
<i>Скошене</i>	<i>скошено</i>

ІІІ. З'ясуйте, на які питання відповідають виділені слова. Яким членом речення вони є? Поміркуйте, чому дієслівні форми на **-но, -то** називаються безособовими.

В українській мові доволі часто вживаються **безособові дієслівні форми на -но, -то**. Вони підкреслюють не саму дію, а її результат, і тому безпосередньо з певною особою не пов'язуються.

Безособову форму на **-но, -то** вживають звичайно в значенні «хтось щось зробив». Рідше цю форму вживають стосовно явищ природи. Наприклад: *В історичному музеї **зібрано** [хтось зібрав] багато експонатів* (М. Чабанівський). *Дощ **без устанку лив осінь і літо**; луки **затоплено** [дощ затопив], трави **побито** [дощ побив]* (П. Грабовський).

Безособові форми на **-но, -то** бувають **недоконаного і доконаного виду**: *писано – написано; шито – зшито*.

Вправа 103. Ти – дослідник. І. Прочитайте речення. Випишіть безособові дієслівні форми на **-но, -то**, розберіть їх за будовою. Поміркуйте, як вони утворюються.

1. На галявині вже збудовано хату, засаджено городець (Леся Українка). 2. Останній екзамен складено, школу закінчено (О. Донченко). 3. Закінчено жнива, останній сніп накошено пшениці (А. Малишко). 4. Шаблю було вибито з рук, але з серця

не вибито духу волі й жаданої краси (*Леся Українка*). 5. Мою печаль розвіяно вітрами, мою тривогу замели сніги (*П. Сердюк*).

II. У виділеному реченні підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль безособових дієслівних форм на **-но**, **-то**. Укажіть, з якими членами речення вони вживаються.

Безособові дієслівні форми на -но, -то утворюються від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс **-о**. *пробачений* – *пробачено*, *закритий* – *закрито*. Ці форми повністю зберігають правопис дієприкметників, від яких вони утворені: *зачинений* – *зачинено*, *в'їжджений* – *в'їжджено*.

Безособові дієслівні форми на -но, -то завжди виконують роль головного члена (**присудка**) в односкладних безособових реченнях. Наприклад: *Усе було сплетено, вишито, вимережано з чудових різноманітних фарб...* (О. Іваненко).

Безособові дієслівні форми на -но, -то обов'язково вживаються з додатком, вираженим іменником або займенником у знахідному відмінку без прийменника: *Ой у полі жито копитами збито, край дороги широкої козаченька вбито* (Народна творчість).

При безособових формах на **-но, -то** може стояти іменник в орудному відмінку: *Кілька сторінок було заллято чорнилом* (О. Донченко).

Вправа 104. Ти – редактор. Перепишіть народні прислів'я, на місці крапок вставляючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Поясніть зміст прислів'їв.

1. Що ... на роду, того не об'їдеш на льоду. 2. Хоч ... на глум, а ти бери на ум. 3. ...жита в пору – ... зерна гору. 4. За моє жито мене ж і ... 5. Хоч погано ... , та міцно ... 6. У ледаря хату небом

Довідка: покрито, побито, покраяно, пошито, сказано, написано, посіяно, зібрано.

Вправа 105. Переробіть речення, замінюючи пасивні дієприкметники формами на **-но, -то**. З'ясуйте, як змінюється при цьому зміст речення.

Зразок: земля спущена. – Землю спустошено.

1. Сад підготовлений до зими. 2. Під деревами прикопаний гній. 3. Коріння вдосталь напоєне водою. 4. Стовбури дерев побілені та обгорнуті соломкою. 5. Проведена обрізка крон.

Вправа 106. Від дієслів утворіть пасивні дієприкметники, а від них – безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Запишіть їх.

Зразок: спекти – спечений – спечено.

В'їздити, з'ясувати, погодити, посадити, обіцяти, розкрити, почути.

Вправа 107. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою, вживаючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

1. Hány személyre van terítve? 2. A bolt zárva volt. 3. Ez a három tábla az iskolának volt adományozva. 4. A lakás be van rendezve. 5. A holnapi vetélkedőre a feladatok el vannak készítve. 6. A hír közölve volt az osztállyal. 7. A feltételek meg vannak teremtvé.

Вправа 108. Творча робота. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Якими, на ваш погляд, стануть діти у майбутньому? Обґрунтуйте свою думку.

II. Напишіть твір-роздум на тему «Хай буде вік прожито, як належить», вживаючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

Вправа 109 (з ключем). Перевір себе. Запишіть слова у два стовпчики: а) з пасивними дієприкметниками; б) з безособовими дієслівними формами на **-но, -то**.

Ознаменований, оснащено, зваблено, загальмований, знервований, попереджено, об'їжджено, надуманий, вшанований, позолочено, купований, удосконалено, куплено.

Ключ: з других букв кожного слова складеться продовження слів Гімну України: «Душу й тіло ми положим...».

Словник

експонати – kiállítási tárgy
подаровано – adományozva

дух – szellem
чорніло – tinta

§ 18. Порядок розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

Вправа 110. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з поезії. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

МОЯ МОВА

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину.
Вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
квітувати в поемах і віршах,
бо в тобі – великого народу
ніжна і замріяна душа.

(В. Симоненко)

II. Випишіть дієприкметник і зробіть його розбір як особливої форми дієслова. Скористайтеся алгоритмом.

Зразок усного розбору

Тепла ніч, **наповнена** степовими пахощами, пропливала над Асканією (О. Гончар).

Наповнена – особлива форма дієслова – дієприкметник, початкова форма *наповнений*, доконаного виду, минулого часу, пасивного стану, вжитий в однині, в жіночому роді, в називному відмінку; в реченні виступає поширеним означенням, разом із залежними словами утворює дієприкметниковий зворот, на письмі відокремлюється комами.

Зразок письмового розбору

Наповнена – дієприкм., поч. ф. наповнений; док. вид, мин. ч., пас., одн., жін. р., Н. в.; означ., дієприкм. зворот.

Алгоритм

розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

1. Дієприкметник	
2. Поставте в початкову форму (Н. в., одн., чол. р.)	
3. Визначте вид	
недоконаний	доконаний
4. З'ясуйте час	
5. Назвіть стан	
активний	пасивний
6. Визначте число	
однина	множина
7. Укажіть рід	
8. Назвіть відмінок	
9. З'ясуйте синтаксичну роль	

Вправа 111. Подумайте і дайте усні відповіді на запитання.

1. Що називається дієприкметником? Наведіть приклади.
2. Які граматичні ознаки дієприкметника, спільні з прикметником і дієсловом?
3. У чому різниця між активними і пасивними дієприкметниками? Наведіть приклади.
4. Як творяться і вживаються активні дієприкметники? Наведіть приклади.
5. Як творяться пасивні дієприкметники? Наведіть приклади.

Вправа 112. Інтелектуальна розминка. Від дієслів утворіть дієприкметники й у виділених вертикальних рядках прочитайте ключові слова.

1. Який літає.
2. Які крокують.
3. Який розтанув.
4. Які посивіли.
5. Яка співає.
6. Який заснув.
7. Який радіє.

1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							

1. Яке розсипали.
2. Який виконали.
3. Яку занесли.
4. Який перемили.
5. Яку згадують.
6. Які відігнули.
7. Який нагріли.

1							
2							
	3						
4							
5							
6							
	7						

Вправа 113 (з ключем). Перевір себе.

I варіант. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Розквітлий сад, зрубаний явір, посивілий від смутку, несказане слово, хвилюючий твір, навантажений віз, зів'ялий полин, схований у мішку, приглушений грім, стихаючі кроки, опустілий край.

Ключ: з останніх букв іменників, що входять до записаних словосполучень, має скластися закінчення прислів'я: «Немає гіршого ворога, як...».

II варіант. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Незлічен..і знахідки, числен..і зауваження, стомлен..ий працею, старан..ий учень, наполохан..і горобці, зірван..е яблуко,

невблаган...ий сум, нескінчен...а розмова, страшен...ий джміль, недописан...а стаття, нескінчен...а хуртовина, натруджен...і руки.

Ключ: з других букв іменників, що входять до записаних словосполучень, має скластися початок прислів'я: «... дивитися – голодному бути».

Вправа 114. I. Запишіть словосполучення з дієприкметниками, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «**Не** з дієприкметниками».

(Не)зарослим бур'янами полем; (не)згаяний час; (не)дописаний останній розділ; вікно (не)зачинене; (не)пофарбований, а побілений паркан; (не)погашені вогні; (не)закінчений поетом вірш; питання (не)з'ясоване; (не)зварених сирих овочів.

II. Обґрунтуйте, коли **не** з дієприкметниками пишемо разом, а коли – окремо.

Вправа 115. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою, вживаючи форми дієслова, і запишіть їх. Простежте, чи завжди форми дієслова угорської мови можна перекласти відповідними формами української мови. У записаних реченнях підкресліть граматичні основи.

A papírt gyűjtő gyerekek hasznos tevékenységet folytatnak. Az összegyűjtött papírt válogatják, tisztítják, feldolgozzák az üzemekben. Sok még az egyéb összegyűjtendő hulladék az országban. Az elhasználódott vastárgyakat beolvaszthatják. A hasznosítandó hulladék érték.

Вправа 116. Запишіть текст. Перевірте написане. Виправте помилки. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення. Зробіть морфологічний розбір визначеного вчителем дієприкметника. Користуйтеся алгоритмом і зразками розбору дієприкметника.

ЗАЧАРОВАНИЙ ЛІС

Тиша оповила землю, вкриту снігом. *Заколисаний хуртовинами, вдягнутий у теплу лісову шубу, спить ліс.* Дрімають ялини й сосни, чітко виділяючись своїм темно-зеленим вбранням на білизні снігу, очікують на тепло гаї і переліски. Мріють про весну опушені білим хутром берези й осики, клени і липи, граби і дуби.

У зимову пору відпочивають лісові рослини. Сховані під шаром снігу, вони готуються до весни і не замерзають навіть у найлютіші морози. Ґрунт у лісі, прикритий листям, а потім снігом, може й зовсім не замерзати або промерзнути лише на невелику глибину. Земля і рослини вкриті снігом, наче м'якою теплою ковдрою. Підстилка з опалого листя взимку поступово перегниває і виділяє тепло. Тому й вода в ґрунті не замерзає (*За А. Волковою*).

Вправа 117. Творча робота. I. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Поділіться з сусідом по парті враженнями від побаченого.

II. Складіть твір-опис на тему «Зачарований ліс», використовуючи речення з дієприкметниковими зворотами з попередньої вправи.

Словник

завбд – űzem

вбдхбди – hulladék

закблбсаний – elringatott

шар – réteg

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дбббприкметник – це

A самбстбйная незмбнная частинана мови

B самбстбйная змбнная частинана мови

B особливана форма дбббслова

G безособована дбббслбвна форма

2. Усбб слова – дбббприкметники у рядку:

A посивблій, перемагабчий, зарослій

B атакубчий, сухий, вбдлбтабчий

B захмарений, передплатне, потемнбле

3. Дбббприкметник змбнбється за

A родами, числами б вбдмбнками

B часами б дбббвбдмбнами

- В родами та числами
- Г відмінками та числами

4. Усі дієприкметники належать до пасивного стану у рядку:

- А сказаний, бачений, шитий
- Б посинілий, пломеніючі, стоячий
- В прогнилий, пожовклий, перемагаючий
- Г прочитаний, лежачий, допомагаючий

5. Дієприкметниковий зворот є в реченні:

- А Крізь заграбовані маленькі віконечка тихо лився сірий світанок.
- Б Коси в дівчат заплетені, кожна у віночку.
- В На дверях висів великий посріблений щит.
- Г На воді скрізь були розкидані зелені островці, оброслі високим очеретом і лозою.

6. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті розставлені неправильно у реченні:

- А Дружно спаяний нарід дуже схожий на граніт.
- Б І дихає на мене давниною, огорнутий легендами, курган.
- В Бриніла тиша, плетена зірками.
- Г Мені ще й досі берег сниться, залитий сонячним огнем.

7. Речення з безособовими формами на -но, -то:

- А Вересень м'який повільно йде по травах полум'яних.
- Б Скульптор зачаровано дивився в далечінь....
- В Вранці виплило ясне сонечко.
- Г Скільки складено пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату.

8. Усі дієприкметники пишуться з не окремо у рядку:

- А не/политі квіти; не/вибране поле
- Б не/стримані почуття; не/вгамовні діти
- В не/виправлена вчителем помилка, не/відредагований учнем твір
- Г не/знайдений предмет, не/загнузданий кінь

9. Помилку при написанні не з дієприкметниками допущено у рядку:

- А не вимитий, а протертий; не прив'язаний звечора
- Б не затоплені повинню; неполита ділянка
- В незавершена робота, нерозкраяна паляниця
- Г Яблука незірвані. Червоніли не зірвані яблука

10. Усі слова пишуться з -нн- у рядку:

- А** нездійснен..ий, нездолан..ий, неоцінен..ий
- Б** прихован..ий, застелен..ий, непримирен..ий
- В** варен..ий, нездійснен..ий, нескáзан..ий
- Г** просян..ий, незлічен..ий, схилен..ий

11. Усі слова пишуться з -н- у рядку:

- А** невпин..ий, непримирен..ий, невблаган..ий
- Б** незлічен..ий, нездолан..ий, невдоволен..ий
- В** невиснажен..ий; невірноважен..ий, прихован..ий
- Г** старан..ий, недозволен..ий, нагороджен..ий

12. Замінити пасивні дієприкметники безособовою формою на -но, -то- неможливо у реченні:

- А** Школа збудована за проектом досвідченого архітектора.
- Б** Робота закінчена.
- В** Хлопці зморені денною працею.
- Г** Усі книги прочитані.

§ 19. Розвиток мовлення. Стилї мовлення.

Поняття про публіцистичний стиль.

Усний переказ тексту публіцистичного стилю

Вправа 118. І. Прочитайте текст. Перекажіть його.

У музиці всього сім нот. Основних кольорів, якими художники передають усе різнобарв'я світу, теж сім. Ми з вами читаємо геніальні твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського... Письменники користуються, як і ми, українською мовою. Начебто слова, фарби, звуки – ті самі, але чому ж мистецькі твори такі різні? Тому що кожен з них має свій стиль. Є стиль в одязі, архітектурі. За стилем поведінки впізнаємо виховану, культурну людину.

Вибір і поєднання певних слів, словосполучень, речень утворюють мовний стиль.

Мовні стилі – це різні способи викладу думок. Кожне висловлювання залежить від умов, мети, адресата спілкування (*З журналу*).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Поняття про українську літературну мову	4
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 5–6 КЛАСАХ	7
§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях	7
§ 3. Способи творення слів	9
§ 4. Частини мови. Іменник. Прикметник	11
§ 5. Числівник.....	15
§ 6. Займенник	17
§ 7. Дієслово.....	19
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	21
§ 8. Розвиток мовлення. Повторення вивченого про текст. Простий і складний плани власного висловлювання	22
МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ	26
§ 9. Загальне поняття про форми дієслова	26
§ 10. Дієприкметник як особлива форма дієслова	29
§ 11. Дієприкметниковий зворот. Розділові знак при дієприкметниковому звороті	33
§ 12. Відмінювання дієприкметників	36
§ 13. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення	40
§ 14. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників ..	45
§ 15. Правопис -н- у дієприкметниках та -нн- у прикметниках дієприкметникового походження	49
§ 16. Правопис не з дієприкметниками	52
§ 17. Безособові дієслівні форми на -но, -то	56
§ 18. Порядок розбору дієприкметника як особливої форми дієслова ..	59
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	62
§ 19. Розвиток мовлення. Стилi мовлення. Поняття про публіцистичний стиль. Усний переказ тексту публіцистичного стилю	64
§ 20. Дієприслівник як особлива форма дієслова	68
§ 21. Дієприслівниковий зворот	72
§ 22. Розділові знаки при дієприслівникових зворотах	74
§ 23. Дієприслівники доконаного і недоконаного видів, їх творення ..	78
§ 24. Правопис не з дієприслівниками	83
§ 25. Порядок розбору дієприслівника як особливої форми дієслова ..	87
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	89
§ 26. Розвиток мовлення. Письмовий контрольний переказ	92
§ 27. Розвиток мовлення. Ділові папери. Розписка. Лист електронною поштою	93
§ 28. Прислівник як частина мови	96
§ 29. Розряди прислівників за значенням	98

§ 30. Ступені порівняння прислівників	102
§ 31. Способи творення прислівників	104
§ 32. Правопис <i>не</i> та <i>ні</i> з прислівниками	106
§ 33. Правопис <i>н</i> та <i>ни</i> у прислівниках	108
§ 34. Написання <i>и</i> та <i>і</i> в прислівниках	109
§ 35. Розвиток мовлення. Твір-опис діяльності людини у публіцистичному стилі	111
§ 36. Дефіс у прислівниках	115
§ 37. Написання прислівників разом та окремо	116
§ 38. Підготовка до контрольної роботи	118
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	119
§ 39. Службові частини мови. Прийменник	121
§ 40. Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні та реченні	124
§ 41. Групи прийменників за походженням, непохідні та похідні прийменники	126
§ 42. Правопис прийменників	128
§ 43. Уживання прийменників з відмінковими формами	129
§ 44. Особливості вживання прийменників української мови у зіставленні їх із специфічними відмінковими формами угорської мови	133
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	136
§ 45. Переклад тексту українською мовою	137
§ 46. Сполучник як службова частина мови	138
§ 47. Класифікація сполучників. Сполучники сурядності та підрядності, їх види	140
§ 48. Розвиток мовлення. Твір-роздум на екологічну тематику. Діалог	144
§ 49. Вживання сполучників у простому і складному реченнях	147
§ 50. Правопис сполучників	148
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	151
§ 51. Частка. Розряди часток за значенням, функції часток	152
§ 52. Частки <i>-бо</i> , <i>-но</i> , <i>-то</i> , <i>от</i> -, <i>-таки</i> , їх правопис	155
§ 53. Розвиток мовлення. Складання нотаток до прочитаного тексту	157
§ 54. Частка <i>не</i> з різними частинами мови	159
§ 55. Написання <i>ні(ані)</i> з різними частинами мови	162
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	164
§ 56. Підготовка до контрольного диктанту	165
§ 57. Вигук як особлива частина мови. Розряди вигуків за значенням. Звуконаслідувальні слова. Етикетні форми спілкування	166
§ 58. Інтонування речень з вигуками. Читання вголос. Поради «Як правильно читати»	168
§ 59. Розділові знаки при вигуках	170
§ 60. Розвиток мовлення. Письмовий контрольний твір-розповідь ...	173
§ 61. Дефіс у вигуках	174
§ 62. Повторення вивченого у 7 класі	175

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Тетяна ГНАТКОВИЧ
Андріана ЛУКАЧ
Єва БОРИСОВА
та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 14,9.
Тираж 000 пр.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net